

Vierentwintigste jaargang · nummer 48 · december 2016

Arabesken

Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap

**De betekenis
van de biografie**



Geachte lezer,

Hierbij delen wij u mee dat het adres van het Louis Couperus Genootschap per 1 mei 2017 verandert in:

Spieghelstraat 20A, 2332 BD Leiden.

U kunt dit adres per direct gebruiken voor uw correspondentie met het Louis Couperus Genootschap.

**Met vriendelijke groet,
namens het bestuur en de redactie,**

Hester Meuleman

Inhoud



Foto: Han Peek.

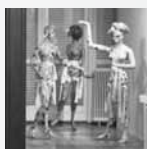
- Wilken Engelbrecht **4**
& Zuzana Vaidová
**'De grootste hedendaagse auteur,
in Europa bekend...'**
Louis Couperus in Tsjechië



- Elisabeth Leijnse **22**
**Toeval in Langs lijnen van
geleidelijkheid**
*Een discussie tussen Maarten Klein
en Elisabeth Leijnse II*



- Hester Meuleman **33**
Couperus visualiseren
*Twintig jaar
Louis Couperus Museum*



- Evert Paul Veltkamp **40**
Het echtpaar Soulier
*De Romeinse cercle van Louis
en Elisabeth Couperus*



- Recensie 52**
Onder hypnose
*Hester Meuleman over
Hypnose in de Nederlandse
literatuur. Het magnetisme van
Louis Couperus van Johan W. Eland*



3 Geachte donateurs

- 15** Maarten Klein
**Toeval of geen toeval in Langs
lijnen van geleidelijkheid?**
*Een discussie tussen Maarten Klein
en Elisabeth Leijnse I*

- 31** Rémon van Gemeren
Het mysterie van Pasuruan
*Over de residentiewoning waar
Couperus De stille kracht schreef*

- 36** Looi van Kessel
**Een gereïncarneerde Romein
in Japan**
*Couperus & de contemporaine
kritiek 10*

- 44** Nieuwsbrief Louis Couperus
Museum
47 Van en over Couperus en anderen
50 Korte Arabesken

- 53** Recensie
Zij wachten en wij wachten mee
*Hester Meuleman over
De dingen die voorbijgaan
door Toneelgroep Amsterdam*

Stichting Louis Couperus Genootschap

Erevoorzitter

Prof. dr. F.L. Bastet †



**Louis
Couperus
Genootschap**

Spiegelstraat 20a, 2332 BD Leiden
www.louiscouperus.nl

Comité van aanbeveling:

Mevr. prof. dr. E.J. Etty

Bijzonder hoogleraar Literaire Kritiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Auteur van onder meer de biografie *Liefde is heel het leven niet*. Henriette Roland Holst 1869-1952.

Prof. dr. J.L. Goedegebuure

Emeritus hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Leiden en criticus van *Trouw* en de GPD-bladen. Promoveerde op het werk van Hendrik Marsman, van wie hij ook een biografie publiceerde. Auteur van onder meer de studie *Decadentie en literatuur* en, samen met zijn voorganger Ton Anbeek, *Het literaire leven in de twintigste eeuw*.

Mevr. prof. dr. M.G. Kemperink

Hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Promoveerde op een proefschrift over de Nederlandse fin de siècle-roman, *Van observatie tot extase. Sensitivistisch proza rond 1900*. Publiceerde onder andere *Het verloren paradijs. De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle*, *Nederlands toneel in het fin de siècle 1890-1900* en 'Louis Couperus en de temperamentenleer'. Was tot 2008 universitair hoofddocent van de Radboud Universiteit Nijmegen. Was hoogleraar Nederlandse Taal en Cultuur aan de Universiteit van Lublin in Polen. Auteur van onder meer *Over Eline Vere van Louis Couperus*; *Louis Couperus en Pier Pander*; *Couperus en het Corpus Hermeticum* en *Noodlot en Wederkeer*. Winnaar van de Couperuspenning 2007.

Mevr. prof. dr. J.E. Koch

Emeritus hoogleraar Neerlandistiek aan het Istituto Universitario Orientale in Napels. Auteur van onder meer de dissertatie *De koningsromans van Louis Couperus en Zingende lijnen, gebeeldhouwde impressies* (Couperus Cahier I).

Drs. A. Meinderts

Directeur van het Literatuurmuseum en van de Stichting Lezen. Publiceerde essays over en brievenedities van onder meer de schrijvers Anna Blaman, Emmy van Lohorst en Sonja Witstein en bereidt een biografie over Anna Blaman voor. Publiceerde onder andere *Den Haag, je tikt er tegen en het zingt. Literair Den Haag vanaf 1750*.

Bestuur:

Drs. Annebeth Simonsz
Toni Termeulen
Drs. Inge van Es
Mr. Pieter Verhaar
Drs. Peter Hoffman
Drs. Hester Meuleman

Voorzitter
Penningmeester
Secretaris
Vice-voorzitter
Algemeen lid
Algemeen lid

De Stichting Louis Couperus Genootschap is door de Belastingdienst per 1 januari 2009 aangewezen als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) met het nummer 8020.53.397. Giften aan de stichting zijn aftrekbaar van de inkomsten- en vennootschapsbelasting. Kamer van Koophandel: 41157707.

Geachte donateurs,

Eerder dit jaar kwam Rick Honings' *De dichter als idool* uit, een boek over literaire roem in de negentiende eeuw. Na het verschijnen van *Max Havelaar* kwamen mensen bijvoorbeeld van heinde en verre om Eduard Douwes Dekker te bezoeken. Eerder bezorgde Honings al de glossy *Willem*, over Willem Bilderdijk, waarvan naast de gewone oplage ook een beperkte oplage beschikbaar was met haarlokken van een aantal bekende Nederlanders, onder wie Anne Vegter (Dichter des Vaderlands).

Zo blijkt maar weer dat fandom niet alleen is voorbehouden aan tienermeisjes die onrustig in het klaslokaal zitten, omdat ze net op hun telefoon hebben gezien dat Justin Bieber in de buurt is. Ook schrijvers kunnen worden aanbeden. Een groot voordeel van het aanbidden van dode schrijvers is daarbij dat Justin Bieber een paar maanden later ineens ingehaald wordt door Shawn Mendes, terwijl fans van het werk van een gerenommeerde dode schrijver dat zonder probleem kunnen blijven, zonder bang te zijn achter te lopen.

En als je dan, jong of oud, gefascineerd bent geraakt door iemands werk, dan wil je het liefst alles over diegene weten en zover mogelijk doordringen in diens leven en zo mogelijk diens geest. Gelukkig zijn er dan de biografen. Namens het bestuur en de redactie wil ik hier graag onze bewondering uiten voor het werk dat onze redacteur Rémon van Gemeren heeft verzet. Hij schreef al een jaar of tien over Louis Couperus en de afgelopen twee jaar heeft hij hard gewerkt aan de onlangs verschenen biografie *Couperus. Een leven*, waarin hij het werk en de geest van de schrijver op een nieuwe manier verkent. In dit nummer kunt u kort lezen wat de insteek van de biografie is; de recensie volgt later. Verder heeft Rémon van Gemeren het mysterie ontrafeld rond het huis in Pasuruan waar Couperus *De stille kracht* schreef.

Een andere interessante biografie die al hoge ogen gooide en twee prijzen won is die over Cécile en Elsa de Jong van Beek en Donk van Elisabeth Leijnse. Zij gaat in dit nummer in discussie met Maarten Klein over de vermeende connectie tussen Cécile en de hoofdpersoon uit *Langs lijnen van geleidelijkheid*, Cornélie de Retz van Loo.

Fandom kan er ook voor zorgen dat een schrijver vertaald wordt. Na eerdere artikelen over vertalingen, opent het nummer ditmaal met een artikel van Wilken Engelbrecht en Zuzana Vaidová over de belangstelling voor Couperus in Tsjechië. Evert Paul Veltkamp schreef daarnaast over de vriendschap tussen Louis en Elisabeth Couperus en het echtpaar Soulier in Rome. Verder interviewde ik Caroline de Westenholz en Jeannette van Bennekom-Jørgensen over het twintigjarige bestaan van het Louis Couperus Museum. Looi van Kessel schreef alweer de tiende aflevering van Couperus en de contemporaine kritiek, ditmaal over *Nippon*.

Daarnaast zijn er de vaste rubrieken en twee recensies: een over het boekje *Hypnose in de Nederlandse literatuur. Het magnetisme van Louis Couperus* van Johan W. Eland en een over de dit najaar in première gegane bewerking van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* door Toneelgroep Amsterdam. Ook deze theatermakers bieden een nieuwe inkijk in de geest van Couperus, door zijn verhalen naar het nu te halen. En zo kunnen wij altijd onrustige tieners blijven, wachtend op het moment dat we weer een glimp van Couperus op kunnen vangen. 🐾

Namens het bestuur en de redactie,
Hester Meuleman

Omslag en flaptekst van *Co dávno odnesl čas*, de Tsjechische vertaling door Olga Krijtová van Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan... uit 1974.



LOUIS COUPERUS IN TSJECHIË

‘De grootste hedendaagse auteur, in Europa bekend...’¹

De belangstelling voor Nederlandse literatuur is in Tsjechië relatief groot. Er is dan ook een flink aantal Nederlandse boeken vertaald, waaronder een aantal werken van Louis Couperus. Het is interessant te zien welke ontwikkeling er zit in de belangstelling voor en soms ook afkeer van zijn werk en persoon.

Door Wilken Engelbrecht & Zuzana Vaidová

In 1939 gaf Antonius J. van Huffel (1865-1947) bij Brill in Leiden het boekje *Nederlandsche schrijvers in vertaling* uit. Couperus nam met 70 van de 605 opgenomen titels na de destijds zeer populaire schrijfster Jo van Ammers-Küller een eervolle tweede plaats als bekendste schrijver in het buitenland in. Interessant is dat het Tsjechisch in dit boekje met 30 vertalingen samen met het Frans een gedeelte vijfde plaats bezette. Daarvan waren er twee van werk van Couperus. Nu is er in Tsjechië vrij veel interesse voor Nederlandstalige literatuur. Uit de periode voor de Wende van 1989

zijn er 481 vertalingen bekend, bijna de helft meer dan het aantal vertalingen in het Pools. Alle andere Slavische talen hadden veel minder interesse voor deze literatuur (zie grafiek).²

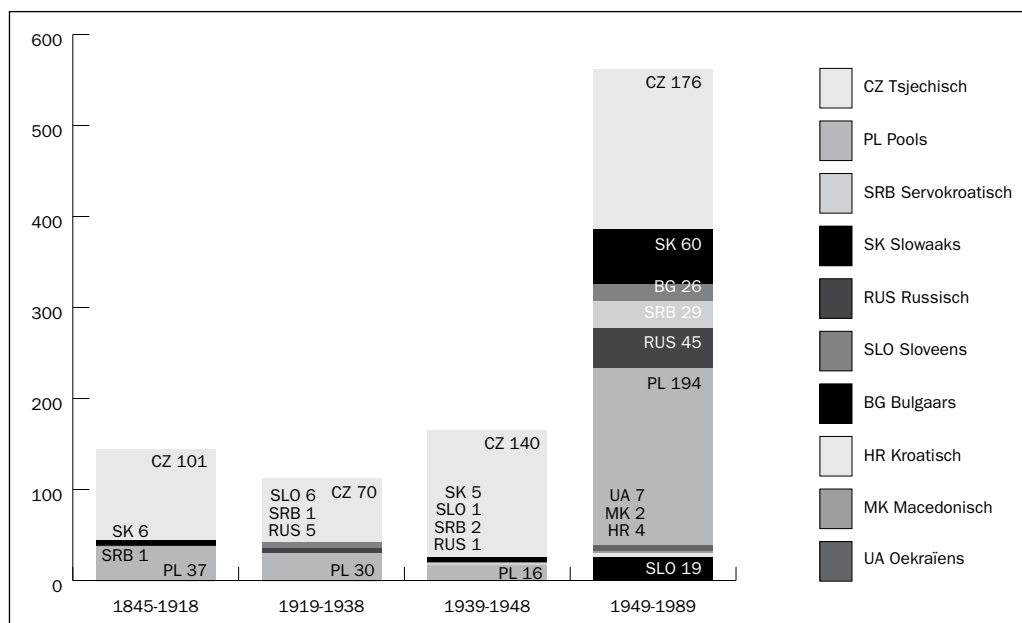
Dat zijn net iets meer dan drie uitgaven per jaar, heruitgaven en publicaties in tijdschriften meegerekend. Tegenover de massa Duitse vertalingen – Van Uffelen geeft in zijn *Bibliographie der modernen niederländischen Literatur in deutscher Übersetzung 1830-1990* (Münster 1993) liefst 3300 vertalingen aan, dus bijna 21 vertalingen per jaar – is het aantal Tsjechische vertalingen bescheiden, een gevolg van het veel kleinere lezerspubliek.

De uitgeverwereld

Evenals Nederland was Tsjechië eind negentiende eeuw ‘verzuild’. Er bestonden een katholieke, een sociaaldemocratische, een anarchistische en een liberale zuil, elk met zijn eigen periodieken en uitgeverijen. Voor Couperus was de liberale zuil het belangrijkste. De uitgeverijen Josef R. Vilímek (opgericht in 1884) en Bohumil Janda (opgericht in 1918, met de imprints Sfinx en Evropský literární klub) waren in de praktijk uitgevers voor deze zuil.

De zuilen bleven tot aan de communistische machtsovername van 25 februari 1948 bestaan. Na de machtsovername werden de private uitgeverhuizen samengevoegd in conglomeraten of opgeheven. Dit proces was in 1951 voltooid. Van de grote vooroorlogse huizen bleven alleen het sociaaldemocratische Melantrich en het katholieke Vyšehrad als uitgeverijen van de twee getolereerde ‘blokpartijen’ bestaan. Nieuwe uitgeverijen waren Mladá fronta (Het Jonge Front), het officiële orgaan van de communistische jeugdbond, eskoslovenský spisovatel (De Tsjechoslowaakse Schrijver), een soort Kultuurkamer waarvan alle schrijvers lid moesten zijn, de staatsuitgeverij voor belletristiek Odeon, en de staatsuitgeverij voor kinder- en jeugdboeken Albatros.

Vertalingen vanuit
het Nederlands in
Slavische talen.



Het Tsjechische beeld van de Nederlandstalige literatuur

Hoewel er in Tsjechië al sinds 1919 een leerstoel Nederlands bestond, had dit nauwelijks effect op de receptie van Nederlandstalige literatuur. De oprichter František Kalda (1884-1969), een steile domineeszoon, was een taalkundige met weinig affiniteit voor de moderne literatuur van zijn tijd. Er zijn voor de Tweede Wereldoorlog dan ook geen Tsjechische handboeken over de Nederlandse literatuur geschreven. Toch geven de encyclopedieën van die tijd een vrij goed beeld van de Nederlandstalige canon. Verreweg de belangrijkste was de *Ottův slovník naučný* (*Otto's Encyclopedie*, hierna OSN). Dit conversatielexicon kwam tussen 1888 en 1909 in 28 delen uit. In 1930-1943 werd een actualisatie in 12 banden uitgegeven. De status van deze encyclopedie is dermate groot dat in 1996-2003 een complete reprint en een CD-versie uitkwamen.³

In de OSN waren er uitgebreide overzichten van de Nederlandse en Vlaamse literatuur opgenomen, geschreven door de romanist en gymnasiumleraar Adolf Holk (1873-1943) en de Praagse hoogleraar Germaanse talen Václav E. Mourek (1846-1911). Van de later uitgegeven encyclopedieën is de *Masarykův slovník naučný* (*Masaryks Encyclopedie*) interessant, omdat de lemma's voor de Nederlandstalige literatuur hierin werden verzorgd door Kalda. Zijn keuze van auteurs is niet onlogisch, maar verraaft wel een duidelijke voorkeur voor oudere literatuur.

In de OSN had Couperus nog geen apart lemma, daarvoor was het jaar van uitgave 1901 nog wat te vroeg, hoewel de roman *Noodlot* al in het Tsjechisch verschenen was in de prestigieuze serie *Moderní knihy* (*Moderne boeken*) van Vilímek. Maar Couperus werd door Holk in zijn lemma in de paragraaf *Nejnovější doba* (Nieuwste tijd) wel expliciet vermeld:

De grootste hedendaagse auteur, in Europa bekend, een ongewoon fijnzinnige stilist, is Louis Couperus, meester van de psychologische roman, in de laatste tijd tevens auteur van sprookjesachtige gedichten.⁴

Omslag en rug van
Hora světla, vertaling van De berg van licht, 1929.



In vergelijking hiermee, en met recensies in Tsjechische literaire periodieken, komt het lemma van Kalda nogal droogjes over:⁵

Couperus (Kupêrus), Louis (1863-1923), middelbare schoolleraar van Nederlandse taal en literatuur. Wijdde zich aan het schrijverschap. Gedichten: Een Lent van Verzen en Orchideën. Romans: Eline Vere, Metamorfose (een beschrijving van het ontstaan van zijn werken), Psyche (een symbolistisch sprookje), Van God en Goden, Een Berg van Licht (*Hora světla*, vert. Kosterka), *Noodlot* (*Osud*, vert.), *De Stille Kracht*, *Dionysus*, *Uit blanke steden onder blauwe lucht* (indraken van reizen naar Italië) e.a.

De in dezelfde band beschreven Beets, Bellamy, Bilderdijk en Cats kregen bepaald meer aandacht van Kalda. In 1932 organiseerde Ladislav Kosterka (1902-1967), stadsbibliothecaris van Praag en zoon van de literair vertaler Hugo Kosterka (1867-1956), een tentoonstelling over Noord-

Europese literatuur. De catalogus daarbij was tevens de eerste bestandsopname van Tsjechische vertalingen.⁶ Van tijd tot tijd wijdden ook dagbladen of literaire periodieken speciale aandacht aan Nederlandstalige literatuur.

De eerste echte Tsjechische handboeken over Nederlandstalige literatuur zijn het overzicht *Průvodce dějinami nizozemské literatury* (*Gids door de Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur*) van de vertaalster Olga Krijtová (1931-2013) en haar man Hans Krijt (1927-2011) uit 1990 en het in 2015 door neerlandici uit Olomouc bij de Praagse uitgeverij Academia gepubliceerde handboek *Dějiny nizozemské a vlámské literatury* (*Geschiedenis van de Nederlandse en Vlaamse literatuur*).

Couperus in het Tsjechië van het fin de siècle

Tsjechische vertalingen kunnen ruwweg in vier periodes worden verdeeld: 1845-1920, 1920-1948, 1948-1990 en 1990 tot heden. In de eerste periode waren er weinig vertalers die rechtstreeks uit het Nederlands konden vertalen. Uit deze periode kennen we vijf vertalingen van Couperus' werk, merendeels in tijdschriften uitgegeven. Het interbellum werd gedomineerd door de vertaalster Lída Faltová (1890-1944) die tussen 1925 en haar dood in 1944 liefst 42 vertalingen uit het Nederlands publiceerde. Dat komt overeen met ongeveer een derde van alle uitgegeven vertalingen tussen 1919 en 1948. In deze periode kwam er één vertaling van Couperus' werk uit. De communistische periode werd voor het Nederlands gedomineerd door de reeds genoemde Krijtová die met haar 80 vertalingen ongeveer de helft van alle vertalingen uit het Nederlands voor haar rekening nam. Zij maakte twee vertalingen van Couperus. Voor de moderne periode is een sterke inbreng van de letterenfondsden uit Nederland en Vlaanderen typerend. In het Tsjechisch kwam er in deze periode niets van Couperus uit, in het Slowaaks maakte Adam Bžoch in 2008 een vertaling van *Psyche*.

Couperus werd dus met name tijdens zijn leven in het Tsjechisch vertaald en gerecenseerd. Zijn werk viel vooral in de smaak bij de zogenoemde Tsjechische Modernen. Zij hadden goede contacten met de Franstalige wereld en via hun Franstalige collega's een goed beeld van de recente Nederlandstalige literatuur. Waar Duitse literaire critici niet altijd even positief waren over de sensitivistische werken van Couperus en deze zagen als 'een vlucht in een van de realiteit losgezongen esthetiek',⁷ hadden de Tsjechen in navolging van de Fransen meer waardering. Zo nam het kritische tijdschrift *Literární listy* (*Literaire Bladen*) in 1898 in twee afleveringen het essay 'Louis Couperus, Un romancier Hollandais' van de Antwerpenaar Louis van Keymeulen (1842-1915) integraal over.⁸

Twee jaar eerder waren de eerste twee werken van Couperus in het Tsjechisch vertaald. Allereerst was dat het in 1890 in *De Gids* verschenen verhaal 'Een zieltje'. Dit was in juni 1894 door Georges Khnopff (1860-1927) als 'Un petite âme' vertaald in de *Revue des Revues*.⁹ De Tsjechische vertaler V. Kuneš stelt dat zijn vertaling een geautoriseerde vertaling was. Nu had Kuneš al meer uit het Nederlands vertaald, zodat dit wel kan kloppen, al is er in de correspondentie met uitgever Veen niets over een Tsjechische vertaling van hem terug te vinden.¹⁰ Vermoedelijk was 'V. Kuneš' het pseudoniem van de journalist en schrijver Václav Hladík (1868-1913) die regelmatig in literaire tijdschriften als *Květy*



Portret van
Hugo Kosterka.

(Bloemen) en *Lumír* (*Lumír*) schreef. Hladík was verschillende keren in Frankrijk en Nederland geweest. Zijn broer Jaroslav had zich als koopman in Amsterdam gevestigd en was getrouwd met Emilie Kamperová, de zus van Jaroslav Kamper.

Jaroslav Karel
Kamper.

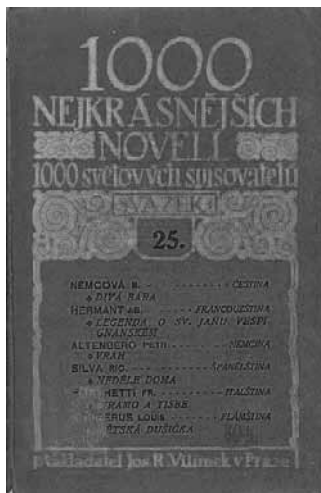
Deze Kamper had in 1896 met een lange bespreking in het blad *Rozhledy* (*Vergezichten*) van de door Jacob N. van Hall (1840-1918) uitgegeven bundel *Dichters van dezen tijd 1882-1894* de Tachtigers bij het Tsjechische lezerspubliek geïntroduceerd.¹¹ Zelf vertaalde Kamper *Noodlot* van Couperus in 1896. Blijkens het voorwoord had hij daarbij de vertaling van Paul Raché (1869-1939) bij de hand,¹² maar was er niet echt tevreden mee:



Aan het eind zij mij een paar woorden vergund over de vertaling van “Noodlot”. Dat de vertaling van een boek van een zo persoonlijke auteur, die een emotionele en karakteristieke stijl vol details bezigt, op zichzelf al geen makkelijk werk is, zal eenieder toegeven die ook maar een vluchtige blik in het boek werpt. Dat werk werd nog bemoeilijkt door het speciale, zo van de geest van onze taal afwijkende karakter van het Hollands. [...] Een simpele vergelijking van mijn vertaling met de Duitse vertaling (waar, al was de vertaling veel makkelijker, hele stukken zijn weggelaten en veel ook onjuist is vertaald) is, denk ik, voldoende bewijs dat ik me het werk niet makkelijk heb gemaakt. Ik doe slechts mijn aangename plicht, als ik de heer Jaroslav Hladík in Amsterdam hartelijk dank zeg voor menige nuttige wenk die hij mij vriendelijk bij het werk heeft verstrekt.

Omslag van de
uitgave 1000
nejkrásnějších
novell 1000
světových
spisovatelů
(De 1000 moo-
ste nouvelles van
1000 wereld-
auteurs), 1915.

Deze vertaling werd uitgebreid in de pers besproken. Nu was Kamper een sleutelpersoon in het Tsjechische literaire veld, maar dat de vertaling was uitgegeven door Vilímek, een uitgever die zeer bedreven was in reclame maken, speelde zeker ook een rol. Volgens een in memoriam van Kamper¹³ had hij ook *Extase* van Couperus vertaald, maar deze vertaling is niet teruggevonden. In 1902 verscheen *Hooge Troeven* als feuilleton in het liberale dagblad *Lidové noviny* (*De Volkskrant*). Voor deze vertaling tekende een verder onbekende Richard Smrček die in jaargang 11 van de krant ook *Kjærlighetens slaver* (*Slaven der Liefde*) van Knut Hamsun vertaalde.¹⁴



De Tsjechen waren kennelijk gefascineerd door het verhaal over het eenzame nakomertje Kareltje, want het werd driemaal vertaald. De eerste vertaling is al genoemd. Een tweede vertaling kwam in 1902 anoniem uit in het katholieke blad *Moravská orlice* (*De Moravische Adelaar*) als ‘Ubohá dušička’ (‘Ellendig zieltje’). Tenslotte gaf Vilímek rond 1915 nog een vertaling uit in de abonnementsserie *1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů* (*De 1000 mooiste nouvelles van 1000 wereldauteurs*). Het merendeel van de vertalingen in deze serie werd gemaakt op basis van de Franstalige abonnementsserie *Les mille nouvelles nouvelles*.¹⁵ Voor de Tsjechische vertaling tekende de verder onbekende J. Mužík, mogelijk een pseudoniem van de symbolistische schrijver Jiří Mahen (1882-1939). Het gebruik van de vorm *Charlot* in plaats van het in het Tsjechische gebruikelijke *Karlík* of *Karlíček* in deze vertaling verraadt dat de vertaler de Franse tekst voor zich moet hebben gehad. Ook de begeleidende biografie van Couperus is een vrijwel letterlijke vertaling van de Franse.¹⁶

Vanuit Tsjechië waren er contacten van de Tsjechische decadenten rondom het tijdschrift *Moderní revue* (*Moderne revue*) met de Brusselse groep *Les Vingts*. Met deze groep hadden vanuit Nederland onder anderen de *Nieuwe Gids*-auteurs Arij Prins (1860-1922) en Frans Erens (1857-1935) contact, waarmee de cirkel rond is. Het verklaart ook waarom Kamper Couperus en de 'Hollandse sensitivisten' als Nederlandse pendanten van de Franse symbolisten ziet.¹⁷

Niet alle Tsjechen waren even gecharmeerd van deze 'sensitivisten'. Het centrale literaire orgaan van de katholieke zuil was *Hlídků literární* (*De Literaire Wacht*). Een van de redacteurs was de polyglotte priester-vertaler Alois Koudelka (1861-1942) die een rubriek had, waarin hij berichten uit het toonaangevende Londense tijdschrift *Athenaeum* overnam en commentariseerde. Uiteraard kwam daarbij ook Couperus aan bod, wat Koudelka tot deze typische opmerking verleide:¹⁸

HOLLAND. In de belletristie overheerst de ziekelijke richting (vgl. de Duitse dramatische schrijvers). Een toonbeeld daarvan zijn de werken van *De Meester, mevr. Lapidoth, J. Giese*¹⁹ en speciaal van Couperus ("Noodlot").

Koudelka vertaalde in deze periode zelf ook Nederlandse literatuur, maar dan wel van een heel ander genre, onder andere *De dochter van den fabrikant* van de katholieke schrijver Jan A. Vesters (1844-1881). Later zou Koudelka overigens zijn mening over Couperus bijstellen. Zo besprak hij diens werk in 1904 zo:

Dat de eerste plaats onder de Hollandse schrijvers aan L. Couperus toebehoort, spreekt vanzelf. Als een wonder is het dat, hoewel hij al 21 werken (in 26 banden) heeft uitgegeven, zijn talent niet afneemt. Of hij zich hierheen of daarheen wendt voor een thema voor zijn werk, of hij zijn romanhelden nu zoekt in Nederlands-Indië of in de Haagse kringen, altijd heeft u een plastische doorsnee uit het werkelijke leven gegrepen voor zich. In Couperus strijdt de realist steeds met de fantast om de palm. In de romancyclus van zijn "Boeken der kleine zielen" schildert hij na een uitgebreide inleiding een veelkoppige aristokratische Haagse familie, en wel de Van Lowens. Zoveel personen, zoveel meesterlijke karaktertekeningen uit het hedendaagse leven gegrepen. Er is niet veel handeling, maar des te meer fijne psychologie. De Hollanders zijn geestdriftig over de schoonheid van zijn taal, vooral over zijn sprookjesachtige dingen, waarvan ik hier de laatste noem: "Over lichtende drempels."²⁰

Couperus in het Tsjechische interbellum

De Eerste Wereldoorlog vormde een breuklijn. Niet alleen raakte de katholieke kerk haar overwicht op de Tsjechische maatschappij kwijt, werd het land in 1918 onafhankelijk en werden er allerlei nieuwe uitgeverijen opgericht, maar er veranderde ook in de wereld van literaire periodieken van alles. Hoewel de periodieken *Lumír* en *Moderní revue* beide na de oorlog doorgingen, richtten zij zich nu op binnenlandse productie. Ook de belangrijkste vertaalster van het interbellum, Lída Faltová, had geen belangstelling voor het type romans dat Couperus schreef.

Maar andere kringen hadden wél interesse. Vilímek die voor de oorlog al *Noodlot* in vertaling had uitgegeven, liet in 1922 *De berg van licht* door de scandinavist Hugo Kosterka (1867-1956) vertalen. De vertaling werd als enig Nederlands werk opgenomen in de aan contemporaine literatuur gewijde reeks *Vilímkova knihovna* (*Vilímeks*

Bibliotheek). Ongeveer 15% van de serie was buitenlands werk. Couperus' *De berg van licht* kwam zo in één rij terecht met bestsellers als *Der Tunnel* van Bernhard Kellermann (1879-1951) en het tweedelige *Жизнь прекрасна! (Het leven is mooi!)* van Anton Tsjechov (1860-1904).

De vertaling kwam op een moment dat Tsjechische schrijvers met homo-erotische thematiek begonnen te experimenteren. Ze werd in verschillende periodieken besproken, waarbij het thema van de bisexuele keizer in de conservatievere pers een probleem vormde. Zo schreef literair vertaler Miloslav Novotný (1894-1966) in het liberaal-conservatieve dagblad *Národní listy (Nationale Krant)* deze kritiek:

De berg van licht. Een omvangrijke roman van de veelzijdige Hollandse schrijver Louis Couperus, gewijd aan het einde van het Romeinse wereldimperium, toen de laatste sterken en gezonden zich ervan bewust waren, "dat de antieke schoonheid langzaam uitdooft... [...]" Heliogabalus is de fysieke uitdrukking en een kind van zijn verwarde tijd: hij is hermafrodit, androgyn. Volgens de Oosterse mysteriën werd hij door de god uitverkoren om als een nieuwe verlosser in zichzelf de tweegeslachtelijkheid te verenigen die door de schepping van Eva en Adam was verdeeld. Het boek verzeilt om deze redenen vaak in delicate onderwerpen, niet bepaald de sterkste kanten ervan. Couperus weet in *De berg van licht* het beste de massahysterie te vatten met haar chaos en dronkenschap, neigingen en haat. [...]²¹

Een interessant geval is een non-vertaling. Hoewel Tsjechoslowakije tijdens het interbellum tamelijk tolerant was, bleef actieve homoseksualiteit tot 1961 in het strafrecht staan. Homoseksuelen werden echter niet actief vervolgd. In 1931 staken de theaterregisseur Vladimír Vávra (1903-1986) en uitgever Josef Hladký (1885-1960) de koppen bij elkaar om een serie van kwalitatieve homoseksuele romans en theaterstukken op te zetten, *Anakreon*. Als vierde deeltje was een vertaling van *De komedianten* van Couperus gepland.²⁴ Uiteindelijk kwamen om financiële redenen alleen de eerste drie geplande deeltjes uit. Of de vertaling van *De komedianten* al klaar was, is onbekend.

Couperus na de oorlog

In het nogal preutse communistische Tsjechoslowakije van de jaren vijftig was erotisch getinte literatuur niet geaccepteerd. Ook het naturalisme van Couperus dat zo populair

Olga Krijtová.



was geweest rond de eeuwwisseling, kwam niet overeen met het socialistische realisme. Daarnaast strookte de wereld van de Haagse bourgeoisie, Oost-Indische koloniën of verhalen over een moderne monarch – kortom alles wat Couperus' werk in het buitenland populair had gemaakt – bepaald niet met een 'ideale socialistische maatschappij'. Evenmin overigens als de dandy Couperus zelf. Geen Couperus dus.

Tijdens het stalinisme werd vrijwel alle westerse literatuur als staatsgevaarlijk beschouwd en waren ruim twee en een half miljoen boeken uit openbare bibliotheken verwijderd – waaronder veel Vlaamse, want katholieke en dus 'bijgelovige', auteurs. Maar in de tweede helft van de jaren vijftig begon een voorzichtige dooi die uiteindelijk in de Praagse Lente zou uitmonden. In deze periode begon Olga Krijtová te werken. Als neerlandica had ze een goed overzicht van en veel liefde voor de Nederlandstalige literatuur. En ze was een begaafde vertaalster.

Ook zonder vrije markt moesten de staatsuitgeverijen geld verdienen. Sommige titels moesten op bevel van hogherhand worden gedrukt, zonder er rekening mee te houden of het lezerspubliek die wel wilde kopen. Dergelijke acties moesten worden gecompenseerd met goedlopende titels. Vooral op literair veeleisender publiek gerichte uitgeverijen als Odeon hielden hun productie nauwlettend in het oog. Vlak voor de Praagse Lente kreeg Krijtová van Odeon de opdracht om een bloemlezing van Vlaamse verhalen samen te stellen. Toen zij het project klaar had, durfde de uitgever het om commerciële redenen niet aan om de bundel uit te geven. Een soortgelijk lot trof vele moderne Nederlandstalige auteurs. In Krijtová's eigen woorden:

Want ook met vertalingen is het zo. Men moet een uitgever hebben en die uitgever moet zelf beslissen, want de uitgever moet tenslotte het boek verkopen en moet zijn keuze verantwoorden en moet dit of dat, zaken waarvan de doodgewone vertaler meestal geen benul heeft. En de uitgever heeft ook deze keer zijn beslissing gemaakt en ik kreeg een brief, dat het dit jaar weer geen Wolkers (en vul maar verder in) zou zijn, maar een beminnelijke, zeer vlot geschreven roman van drie honderd zestig bladzijden, zeer goede lectuur maar geen naam van mijn lijst. [...] ²³

In de herfst van 1968 maakten de tanks van het Warschaupact een eind aan de Praagse Lente. Krijtová had uit protest haar lidmaatschap van de communistische partij opgezegd en werd gestraft met een publicatieverbod. Maar er waren weinig vertalers uit het Nederlands, zodat Krijtová toch voor vertalingen werd gevraagd. Die kwamen de ene keer uit zonder vermelding van de vertaler, de andere keer onder de naam van een van haar (ex-)studenten.

Krijtová zocht troost bij de klassieke auteurs van 'haar lijst'. Zij vertaalde onder andere *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* en *De boeken der kleine zielen* van Couperus. Beide werken die zich afspelen in de Haagse society, hebben een vrij traag verhaalt tempo en een einde dat Krijtová zelf als een 'happy end' omschreef.

Uitgevershuis Odeon was gericht op bellettrie van Tsjechische en buitenlandse auteurs. De oplagen waren naar de maatstaven van het systeem niet groot, al is een oplage van 18.000 stuks voor *Co dávno odnesl čas*, de vertaling van *Van oude mensen* behoorlijk. De tweede vertaling is interessanter. Om te beginnen gaf de uitgeverij ondanks het publicatieverbod de naam van de vertaalster Krijtová gewoon aan én publiceerde de aankondiging in het partijblad *Rudé právo* (*Rode Waarheid*), met naam en toenaam van de vertaalster. Svoboda was de uitgeverij van de communistische partij, dus de aankondiging was op zich een normale gang van zaken. Lucie Smolka Fruhwirtová vermoedt dat de uitgeverij per ongeluk de lijst met 'verboden vertalers' niet had gekregen. ²⁴ Dat is echter weinig waarschijnlijk met het oog op de serie waarin de vertaling verscheen – *Jiskry* (*Vonken*). Deze tussen 1970 en 1986 uitgegeven serie was bedoeld om belangrijke psychologische en maatschappijkritische romans aan het lezerspubliek voor te stellen. De gemiddelde oplage van de serie was rond de 9750 stuks, ²⁵ dus de gerealiseerde oplage van 49.600 stuks was enorm. Beide vertalingen waren boven verwachting binnen één week uitverkocht.



Omslag van *Knihy malých duší*.
Vertaling van *De boeken der kleine zielen*, 1975.

Conclusie

De naam van Louis Couperus is voor literair geïnteresseerde Tsjechen zeker geen onbekende. Zijn werk werd al vrij snel vertaald – ‘Een zieltje’ (1890) in 1894, *Noodlot* (1890) in 1896, *Hooge Troeven* (1896) in 1902. Verreweg het populairste was ‘Een zieltje’, waarvan drie verschillende vertalingen werden gepubliceerd. Afgezien van de laatste vertaling van ‘Een zieltje’ werden de werken rechtstreeks uit het Nederlands vertaald. *Noodlot* kwam in boekvorm uit bij uitgeverij Vilímek, van de late negentiende eeuw tot 1945 een van de toonaangevende huizen in Tsjechië.

In het interbellum gaf Vilímek ook *De berg van licht* uit. Ook dit boek werd rechtstreeks uit het Nederlands vertaald en kwam uit in een reeks van contemporaine literatuur. Bij de uitgave kan de beginnende emancipatie van homoseksuelen een rol hebben gespeeld. Een in de homoerotische serie *Anakreon* geplande uitgave van *De komedianten* werd om financiële redenen niet gerealiseerd.

Na de Tweede Wereldoorlog werden twee Haagse romans uitgegeven. In het geval van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* gebeurde dit bij de literaire staatsuitgeverij Odeon, de vertaling van *De boeken der kleine zielen* bij Svoboda was als maatschappijkritische uitgave bedoeld. De oplage van deze uitgave was veel hoger dan wat in de serie gemiddeld gebruikelijk was. In de modernste periode is vooralsnog geen vertaling van Couperus in het Tsjechisch gerealiseerd. Voor Couperus-minnaars een desideratum.

Tsjechische vertalingen

Couperus, Louis (1896a). “Dušička.” Vertaler V. Kuneš (=Václav Hladík?). In: *Lumír* jg. 24, nr. 16, p. 186-189. Geautoriseerde vertaling van *Een zieltje* (andere vertaling dan Couperus 1902a en 1915).

Couperus, Louis (1896b). *Osud*. Vertaler Jaroslav Kamper. Praha: J.R. Vilímek (serie *Moderní knihy*). Vertaling van *Noodlot*.

Couperus, Louis (1902a). “Ubohá dušička.” Vertaler onbekend. Verschenen als feuilleton in *Moravská orlice* 40, nrs. 163-164 (18-19 juli 1902). Vertaling van *Een zieltje* (andere vertaling dan Couperus 1896a en 1915).

Couperus, Louis (1902b). “Vysoké trumfy”. Vertaler Richard Smrček. Verschenen als feuilleton in *Lidové noviny* jg. 10, nrs. 260-261 (12-13 nov. 1902), 265-268 (18-21 nov. 1902), 271-272 (25-26 nov. 1902), 274 (28 nov. 1902), 277 (2 dec. 1902), 279-280 (4-5 dec. 1902). Vertaling van *Hooge troeven*.

Couperus, Louis (voor 1911). *Extase*. Vertaler Jaroslav Kamper.²⁶

Couperus, Louis (±1915).²⁷ *Dětská dušička*. Vertaler J. Mužík. Praha: J.R. Vilímek (serie *1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů*, bd. 25).²⁸ Vertaling van *Een zieltje* (andere vertaling dan Couperus 1896a en 1902a).

Couperus, Louis (z.j. = 1922). *Hora světla. Román ve třech dílech*. Vertaling Hugo Kosterka. Praha: J.R. Vilímek (serie *Vilímková knihovna* bd. 199). Vertaling van *De berg van licht*.

Couperus, Louis (1974). *Co dávno odnesl čas*. Vertaalster Olga Krijtová (niet aangegeven). Praha: Odeon. Vertaling van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan*.

Couperus, Louis (1975). *Knihy malých duší*. Vertaalster: Olga Krijtová. Praha: Svoboda (serie *Jiskry*). Vertaling van *De boeken der kleine zielen*.

Slowaakse vertalingen

Couperus, Louis (1978). *O starých ľuďoch veci minulé*. Vertaalster Júlia Májeková. Bratislava: Tatran. Vertaling van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan*.

Couperus, Louis (2008). *Psyché*. Vertaler Adam Bžoch. Bratislava: Európa. Vertaling van *Psyche*. 📖

Noten

1. Deze bijdrage kwam tot stand dankzij projectsubsidie IGA_FF_2015_012 *Impresionismus v Píjpelinkách Jacoba Israëla de Haana a Knihách malých duší Louise Couperuse*. Alle vertalingen zijn gemaakt door de auteurs van dit stuk. De auteurs zijn werkzaam aan de Univerzita Palackého in Olomouc.
2. De gegevens zijn voor het Pools, Slowaaks en Tsjechisch op basis van eigen literatuuronderzoek, voor de overige talen op basis van de gegevens van de Vertalingen Database van het Nederlands Letterenfonds: letterenfonds.secure.force.com/vertalingendatabase.
3. De encyclopedie is online raadpleegbaar via: kramerius4.nkp.cz.
4. A. Holk, 'Nizozemí. Literatura.' In: *Ottův slovník naučný* 18, Praha, 1901, p.370 ('Nederland. Literatuur').
5. N.N. (= F. Kalda), 'L. Couperus (Kupěrus),' In: *Masarykův slovník naučný* 1, Praha, 1925, p.888.
6. L. Kosterka, *Bibliografie česko-skandinávsko-nizozemská. Seznam českých překladů z Dánštiny, Islandštiny, Norštiny, Švédštiny, Holandštiny a Vlámsštiny. Catalogue des traductions tchèques du danois, de l'islandais, du norvégien, suédois, hollandais et de la langue flammande*. Praha, 1932.
7. H. van Uffelen, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*. Münster, 1993, p.158-161.
8. L. van Keymeulen (sic), 'Louis Couperus'. In: *Literární listy* 19, nr. 14 (1 mei 1898), p.209-211; nr. 15 (1 juni 1898), p.233-236. Vertaler J. Holas. Zie over Van Keymeulen janlampo.com.
9. Zie over Khnopffs rol in Franse vertalingen C. Dessy, 'Georges Khnopff ou la reconversion cosmopolite de l'homme des lettres.' *Textyles. Revue des lettres belges de langue française* 45 (2014), p.47-67.
10. De bij H. van Vliet, *Louis Couperus. De correspondentie*. Amsterdam, 2013 (e-boek) afgedrukte brief nr. 276 van 13 november 1897 spreekt alleen van een 'Boheemschen post-assistent'. Van Vliet vermoedt dat het gaat om Hugo Kosterka, die in 1922 *De Berg van Licht* heeft vertaald. Als deze aanname juist is, ging het vermoedelijk om *Hooge Troeven* dat in 1896 door Veen was uitgegeven en in 1902 in het Tsjechisch verscheen in een vertaling van Richard Smrček (vermoedelijk een pseudoniem van Kosterka).
11. 'Z literatury hollandské. Nové publikace básnické.' (Uit de Hollandse literatuur. Nieuwe uitgaven van gedichten). In: *Rozhledy* 6, nr. 4, p. 175-176. Een sterk vergelijkbaar anoniem artikel 'Z belletrie nizozemské' (Uit de Nederlandse belletrie) was overigens al in 1892 in *Lumír* verschenen. Vermoedelijk was Kamper ook daarvan de auteur.
12. Raché was op zijn beurt degene die Couperus bij het Duitse publiek had geïntroduceerd (H. van Uffelen, *Moderne niederländische Literatur*, p. 157, 186-188). De tekst van Kamper staat in staat in L. Couperus, 'Dušička.' In: *Lumír* 24, nr. 16, p.xi-xii.
13. 'Kulturní jiskry. [Jaroslav Kamper †]' (Culturele vonken), *Našinec* 47, nr. 251 van 3 november 1911, p.2.
14. In het Tsjechisch verschenen als *Otoci lásky*. Het origineel verscheen in de bundel *Kratskog (Kreupelhout)* in 1903. De Tsjechische vertaling was dus vroeg.
15. De vertaling *Une petite âme* was verschenen in band 9 (Paris, z.j. = 1911), p.15-33.
16. Een zieltje werd op 27 november 1929 door de Tsjecho-Slowaakse radio geprogrammeerd in het vaste halfuurtje voordracht van literaire teksten om 16.00 uur. Jarmila Urbánková (1892-1979), actrice bij het Nationale Theater in Brno, las destijds blijkens aankondiging in *Lidové noviny* 37, nr. 597 (27 november 1929), p.5, voor uit de vertaling van J. Mužík.
17. Zie voor de connecties van de Tsjechische symbolisten en decadenten rond *Moderní revue* met *Les Vingts* W. Engelbrecht, 'Literatuur en kunst uit de Lage Landen in *Moderní revue*.' In: (ed.) L. Degand et al., *In het teken van identiteit. Taal en cultuur van de Nederlanden*. Louvain-la-Neuve 2014, p.85-92.
18. A. Koudelka, 'Londýnské Athenaeum o písemnictví kontinentálním za dobu od července r. 1890 do července r. 1891.' (Het Londense *Athenaeum* over continentale literatuur van juli 1890 tot juli 1891). In: *Hlídko literární* 8 (1891), nr. 10, p.387.

19. Bedoeld zijn Johan de Meester (1860-1931), Héliène (Lapidoth-)Swarth (1859-1941) en Josephine Giese (1856-1926).
20. A. Koudelka, 'Z holandského písemnictví.' (Uit de Hollandse literatuur). In: *Hlídka* 21 (1904), nr. 5, p.331.
21. 'LITERATURA - Z překladů.' (LITERATUUR – Uit vertalingen). *Národní listy* 63, nr. 121 (4 mei 1923), p.1.
22. Gegevens op basis van R. Lishaugen, "‘‘Skoro unikum v celé světové literatuře.’’ Představy hranického nakladatele Josefa Hladkého o homoerotické edici.' ("‘‘Vrijwel een unicum in de hele wereldliteratuur.’’ De ideeën van uitgever Josef Hladký uit Hranice over een homo-erotische serie)". *Kdysí a nedávno* 2 (2011), p.71-76.
23. O. Krijtová, *Geschrift eener bejaarde vrouw* uit 1997. Praha, 2011, p.20-21.
24. L. Smolka Fruhwirtová, *Recepte nizozemské literatury v českém literárním kontextu let 1945-2010. (Receptie van de Nederlandse literatuur in Tsjechische literaire context 1945-2010)*. Olomouc, 2011, p.58.
25. Gegevens over Svoboda op basis van E. Burget, 'SVOBODA 1945-1998.' In: *Slovník české literatury po roce 1945* (2013). Internetencyclopédie van het Instituut voor Tsjechische Literatuur van de Tsjechische Academie van Wetenschappen op: www.slovníkceskeliteratury.cz.
26. Deze vertaling is nog niet teruggevonden, maar is vermeld in het memoriam van Jaroslav Kamper (1871-1911) in *Našinec (De Vaderlander)* 47, nr. 251 (3 november 1911), p.2.
27. De banden van deze serie zijn zonder datering. Het aangegeven jaartal is geschat op basis van reclames in de krant *Humoristické listy* van 15 januari 1915 en 26 maart 1915, waar dit bandje als recente uitgave werd genoemd.
28. In hetzelfde bandje voorts: Božena Němcová, *Divá Bára*; Abel Hermant, *Legenda o sv. Janu Vespígnanské*; Peter Altenberg, *Vrah*; *Ricardo Silva, Neděle doma*; Franco Sacchetti, *Piramo a Tisbe*.

Toeval of geen toeval in *Langs lijnen van geleidelijkheid*?¹

Er is al het een en ander geschreven over de vraag in hoeverre Louis Couperus het personage Cornélie de Retz van Loo baseerde op verschillende vrouwen uit die tijd die een rol speelden in het feminisme. Maarten Klein schreef hier dertig jaar geleden al over en geeft nu nogmaals zijn visie. In het volgende stuk reageert Elisabeth Leijnse daarop. Berusten de overeenkomsten met werkelijk bestaande personen nu op toeval of niet?

Door Maarten Klein

Elisabeth Leijnse heeft een prachtige biografie geschreven over *Cécile en Elsa, strijd bare freules*.² Cécile is niemand minder dan de rond 1900 gevierde feministe Cécile Goekoop-de Jong van Beek en Donk (1866-1944), de presidente van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid (1898) en de auteur van de feministische bestseller *Hilda van Suylenburg* (eerste druk 1897), getrouwd met de rijke Haagse grondbezitter Adriaan Goekoop, en Elsa is haar zus, de echtgenote van de componist Alphons Diepenbrock. Natuurlijk heb ik de passage over Couperus' *Langs lijnen van geleidelijkheid* met grote aandacht gelezen, omdat Leijnse daarin uitvoerig ingaat op beweringen die Irene van Geest-Jacobs en ik over deze roman gedaan hebben.³ Zij is, in tegenstelling tot ons, van mening dat Couperus niet op de hoogte geweest kán zijn van allerlei details van de scheiding van Cécile en Adriaan in oktober 1899. Haar argumentatie vind ik echter niet erg overtuigend. In dit artikel zal ik duidelijk maken waarom niet.

De naam 'Cornélie de Retz van Loo'

Zo'n dertig jaar geleden hebben Irene van Geest-Jacobs en ik in ons artikel 'Couperus en de Vrouwenquestie' uitgebreid aandacht geschonken aan de feministische achtergronden van Couperus' roman *Langs lijnen van geleidelijkheid*. Uit tal van plaatsen in *Langs lijnen* blijkt Couperus goed op de hoogte te zijn geweest van gebeurtenissen die gespeeld hebben rond de verschijning van de feministische roman *Hilda van Suylenburg* (1897) van Cécile Goekoop-de Jong van Beek en Donk. Na de publicatie van deze roman verschenen er, onder heel, heel veel meer, twee brochures, waarin de opvattingen van Cécile Goekoop bekritiseerd werden: *De liefde in de vrouwenquestie* van Anna de Savornin Lohman en *De liefde in het vrouwenleven, voorheen en thans* van Cornélie Huygens. De vrouwelijke hoofdpersoon in *Langs lijnen* zet zich enige tijd met veel enthousiasme in voor de Vrouwenbeweging en het ligt daarom voor de hand haar naam, Cornélie de Retz van Loo, te zien als een toespeling op de namen van deze brochureschrijfsters: Cornélie Huygens en Anna de Savornin Lohman. De laatste heeft ook een novelle geschreven, *Het*

Cornélie Huygens
(1848-1902).
Wikimedia.

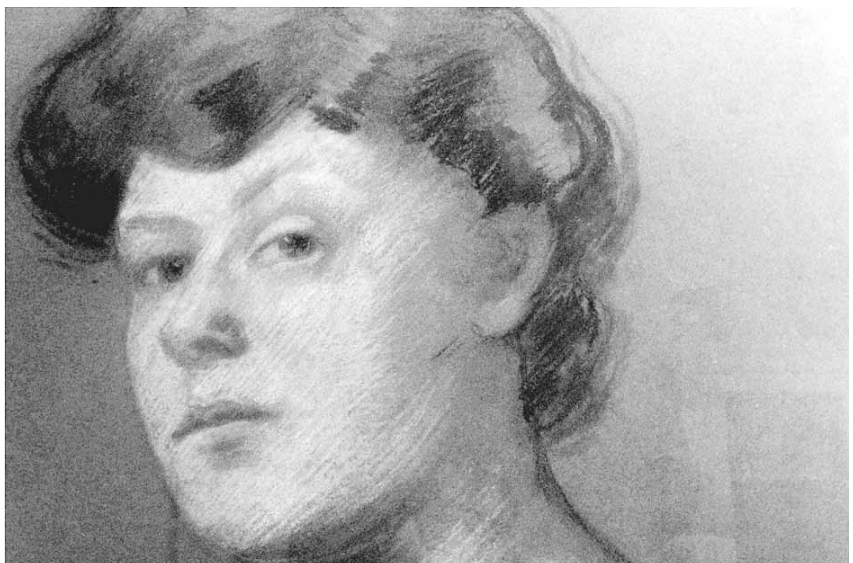


één noodige, waarin Katie de Reth de hoofdfiguur is. Daarmee is de naam die Couperus voor de hoofdfiguur in *Langs lijnen* bedacht heeft, volledig 'verklaard', een verklaring die door alle auteurs over *Langs lijnen* overgenomen is.⁴ Het resultaat van dit eenvoudige procedé is een naam die het fictieve hoofdpersonage van *Langs lijnen* direct in verband brengt met de twee brochureschrijfsters.

Meer toespelingen

Maar Couperus maakt meer toespelingen op de feministische actualiteit rond 1900. Cornélie wil modern zijn: '[...] bij de aanblik dier brochures, de aanblik van die roman, kwam het verlangen in haar ziel op: modern zijn, modern zijn! En doen aan de moderne problemen. Leven voor de toekomst! Leven voor de Vrouw, voor het Meisje...' En verder schrijft Couperus: 'En zij las de brochures. Over de Vrouwen-kwestie en de Liefde.'⁵ De titel van 'die roman' geeft Couperus niet, maar een goede verstaander begrijpt dat het hier gaat om *Hilda van Suylenburg*, een roman die ongekende verkoopcijfers haalde en de schrijfster tot een superster maakte. Het onderwerp van de brochures lijkt immers onmiskenbaar op de titel van de brochure van Anna de Savornin Lohman en die brochure is geschreven als reactie op *Hilda van Suylenburg*. Daarbij komt nog, dat Cornélie de Retz van Loo een opvoeding genoten heeft, die grote gelijkenis vertoont met de opvoeding die Hilda's nichtjes Eugénie en Corry in *Hilda van Suylenburg* krijgen van hun moeder, mevrouw Van Starren. Zij vertelt haar latere minnaar Duco van der Staal:

Haar Haagse-jongemeisjes-bestaan, haar opvoeding om wat te schitteren, en aardig en mooi te zijn, zonder één ernstige blik op haar toekomst, alleen afwachting een goed huwelijk, met een flirtation hier, en een verliefdheidje daar, tot zij getrouwd was; [...]⁶ Een dergelijke opvoeding keurt zij als sympathisante van de Vrouwenbeweging af: Zij [=Cornélie] laakte de opvoeding, die mevrouw Van der Staal aan zijn [=Duco's] zusjes gaf, de luchtige schittereducatie en dat eeuwige uitgaan en zoeken naar een man. Zij sprak uit ondervinding, zeide zij.⁷



Portret van Anna de Savornin Lohman door H.J. Haverman, (1857-1928), rond 1898. Particulier bezit.

En daarin volgt Cornélie precies Hilda van Suylenburg, die ook niets moet hebben van een dergelijke opvoeding. Dat Couperus *Hilda van Suylenburg* gelezen heeft, blijkt ook uit het door Van Vliet⁸ vermelde feit dat de aquarel 'Banieren' die Duco Van der Staal schildert, geïnspireerd is op het einde van *Hilda van Suylenburg*. Daar lezen we dat Hilda als moeder:

[...] in dit extatisch geluismoment van dankjuichend gebed haar kindje wil wijden tot het hoogste, opdat ook dit eenmaal een tipje zou mogen dragen van de eeuwige Banier, die al de grootsten en edelsten onder ons hebben gevoerd, de Banier van hooge Gerechtigheid en Liefde.⁹

Fictie en werkelijkheid komen ook dicht bij elkaar in de titel van het tijdschrift waar Cornélie haar artikel naar toestuurt: *Het recht der vrouw*. De naam van dit fictieve tijdschrift heeft Couperus ontleend aan twee werkelijk bestaande feministische bladen: *Belang en recht* en *De vrouw*. Het artikel dat Cornélie schrijft gaat over 'de maatschappelijke toestand der gescheiden vrouw',¹⁰ een titel die ook 'echt' aandoet. Op 29 en 30 augustus 1898 besprak men op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid 'den Maatschappelijken toestand der Vrouwen'.

Door haar artikel in *Het recht der vrouw* krijgt Cornélie een prospectus toegestuurd van een 'Internationaal Vrouwen-Congres' dat in Londen zou plaatsvinden. Van Vliet heeft kunnen achterhalen, dat ook dat een verwijzing is naar een werkelijk gehouden congres.¹¹

Al deze voorbeelden tonen overtuigend aan dat Couperus zich ten aanzien van de 'vrouwenquestie' bijzonder goed geïnformeerd heeft. Dat kan allemaal geen toeval zijn.

Geen sleutelroman

Irene van Geest-Jacobs en ik hebben in ons artikel ook gewezen op overeenkomsten tussen de levenslijnen van Cornélie de Retz van Loo en Cécile de Jong van Beek en Donk. Alvorens deze overeenkomsten te bespreken en na te gaan of Couperus op de hoogte geweest kan zijn van deze gebeurtenissen uit het leven van Cécile, wil ik benadrukken dat wij nooit de term 'sleutelroman' gebruikt hebben, zoals Leijnse beweert.¹² Een sleutelroman is *Langs lijnen* natuurlijk niet, al was het maar omdat Cornélie 'die roman' leest en niet schrijft. Maar het zou natuurlijk wel heel goed kunnen, dat Couperus essentiële gebeurtenissen uit het leven van de in Nederland rond 1900 beroemde feministe Cécile Goekoop-de Jong van Beek en Donk gebruikt heeft.

Overeenkomsten

De overeenkomsten waarop Van Geest-Jacobs en ik in 1985 doelden, zijn:

Cécile de Jong van Beek en Donk

- Is feministe én schrijfster
- Slecht huwelijk/scheiding
- Gaat naar Rome
- Verzoening met echtgenoot
- Haar zwager heet Diepenbrock

Cornélie de Retz van Loo

- Wordt feministe én schrijfster
- Scheiding
- Gaat naar Rome
- Verzoening met ex-echtgenoot
- Haar ex-echtgenoot heet Brox

Bij de laatste overeenkomst mogen we niet vergeten dat Couperus ook bij de samenstelling van de naam Cornélie de Retz van Loo delen van reële namen gebruikt heeft. De componist Alphons Diepenbrock was de zwager van Cécile Goekoop-de Jong van



Cecile Goekoop-de Jong van Beek en Donk, ca. 1923. Wikimedia.

Beek en Donk. In Leijnses biografie van Cécile en haar zuster Elsa lezen we dat hij zich distancieerde van Céciles feministische ideeën en van de roman *Hilda van Suylenburg*.¹³

Moeten we aannemen dat de hierboven vermelde overeenkomsten op toeval berusten of is het alleszins redelijk om te zeggen: dit kan haast geen toeval zijn? We kunnen allereerst vaststellen, dat Couperus in de maanden dat Cécile en Adriaan uit elkaar waren, blijkens brieven van en aan zijn uitgever in Den Haag was. In december was hij in Brussel, maar hij was in ieder geval 15 februari 1899 weer terug in Den Haag. Leijnse wijst er terecht op dat het onmogelijk is dat het nieuws van de scheiding niet 'gretig' door het roddelcircuit [zou] zijn opgepikt.¹⁴ Zij verwijst ook naar een brief van Gijs van Tienhoven waarin van Elsa, de zus van Cécile, verteld wordt, dat zij [=Elsa] 'zoowat geen enkele [spraak]les meer [heeft], omdat de mensen denken, dat ze als de zuster van mevrouw Goekoop wel nét zoo één wezen zal'.¹⁵ Leijnse voegt hier verderop in haar biografie aan toe: 'Van Tienhoven gaf in zijn brieven aan Boissevain wel vaker blijk van overdrijving. Niettemin laat zijn taalgebruik proeven hoe de goegemeente zich moet hebben uitgelaten over Cécile.'¹⁶ Couperus kan dus heel goed in het Haagse roddelcircuit van alles gehoord hebben. En ik sluit ook zeker niet uit dat hij in Nederlands-Indië van de verzoening gehoord heeft, bijvoorbeeld door brieven van familie of kennissen, of in het Indische roddelcircuit. Hier kom ik nog op terug.

Een slecht huwelijk alleen is natuurlijk geen argument, maar een slecht huwelijk dat rond 1900 op een scheiding uitdraait is een zeldzaamheid. 'Slechts zes op de tienduizend getrouwde paren gingen in Nederland in het jaar 1898 uit elkaar,' schrijft Leijnse.¹⁷ Volgens het CBS waren er rond 1900 ongeveer zeshonderd echtscheidingen per jaar.¹⁸ Ook al is Cécile op het moment dat haar echtgenoot haar het huis uitzet alleen nog maar gescheiden van tafel en bed, voor de mensen die weten dat de gevierde feministe en haar rijke echtgenoot uit elkaar zijn, is dat gewoon een scheiding en voor de op sensatie beluste Haagse goegemeente alle reden om lekker te roddelen. Van een huwelijk is geen sprake meer. Rome is een opvallende keuze: Couperus had Cornélie naar tientallen andere toeristische plaatsen kunnen laten gaan, maar ze gaat naar Rome, net als Cécile. En dan volgt er zowel in het leven van Cécile als in het leven van Cornélie een terugkeer naar, een verzoening met de (ex-)echtgenoot. Ik durf te beweren, dat er in 1899 maar één vrouw was die feministe was én gescheiden was én naar Rome ging én zich verzoende met haar echtgenoot. Daar komt nog bij, dat Couperus, gebruikmakend van zijn 'splinterprocédé', de echtgenoot van Cornélie de naam Brox¹⁹ toebedeelt, de helft van de naam Diepenbrock. Natuurlijk zijn er verschillen, maar bijna nog meer dan in het geval van de naamgeving van Cornélie de Retz van Loo zou ik zeggen: dit kan geen toeval zijn. Couperus heeft bewust essentiële momenten uit het leven van Cécile de Jong van Beek en Donk voor zijn roman gebruikt.

Gossip in Indië

Natuurlijk kan ik niemand verbieden te blijven beweren dat al deze overeenkomsten puur toevallig zijn. Een 'juridisch' waterdicht bewijs is er niet. Maar het is echt onjuist te stellen, zoals Leijnse doet, dat Couperus iets niet geweten kán hebben. Ook in Nederlandsch-Indië was *Hilda van Suylenburg* niet onopgemerkt gebleven. Raden Adjeng Kartini, voorvechtster van vrouwenrechten, is heel enthousiast over deze roman in een brief aan mevrouw E.H. Zeehandelaar van 25 mei 1899:

Het heerlijk mooi boek van Mevrouw Goekoop genoot ik in zijn geheel en wel drie keeren. Ik ben er niet moe van geworden – het boek wordt mij bij elke herlezing juist des te liever. Wat zou ik er voor willen geven om in Hilda's tijd meê te mogen en te kunnen leven. O! waren wij in Indië maar al zoo ver, dat een boek zulk een geweldigen storm kon veroorzaken, als Hilda van Suylenburg het deed en nog steeds doet in uw land!²⁰

Kartini schrijft dit in de tijd dat Couperus in Indië was, wat zij ook vermeldt in een brief van 12 Januari 1900: 'Couperus is nog steeds in Indië, als hij weer in het Vaderland terug is, zal er, geloof ik, een schitterend boek over mijn land verschijnen. Wat is zijn taal toch eenig en mooi!' ²¹ Wat Kartini niet vermeldt, is dat de *Sumatra post* van 14 februari 1899 al weet te melden dat de Goekoops gescheiden zijn:

Intusschen is de schrijfster van 'Hilda van Suylenburg', de straks genoemde presidente van de tentoonstelling Mevrouw Goekoop-de Jong van Beek en Donk, van haren echtgenoot gescheiden. Zonder er iets meer van te weten, zegt men onwillekeurig: "natuurlijk, het kon niet anders!" Want deze scheiding lijkt na de lezing van het boek eene logische consequentie en een van zelf sprekende moraal, tenzij men wilde aannemen, dat meneer Goekoop zich in zijn huishouden wilde vergenoegen met de rol van een 'henpecked husband' en een pantoffelheld.²²

De scheiding waarvan hier gesproken wordt, is dus niet de officiële scheiding, want die vond plaats op 26 oktober 1899. Dat Adriaan en Cécile sinds 4 januari 1899 weer bij elkaar zijn, weet men in Indië in februari 1899 blijkbaar nog niet. Die onwetendheid duurt nog geen jaar, want tien maanden later drukt het *Bataviaasch Nieuwsblad* in de rubriek 'Damespraatjes' het volgende bericht af:

Den Haag, 7 Januari 1900

Bij het scheiden der eeuw zijn hier verschillende paren besloten van elkaar afscheid te nemen, o.a. ook het echtpaar Goekoop. Nog kort geleden zei men dat de schrijfster van "Hilda van Suylenburg" en haar echtgenoot besloten hadden bij elkaar te blijven; maar nu is het proces wel degelijk aan den gang.²³

Hoe snel de roddels ook in Couperus' tijd de wereld overgaan, blijkt wel uit het volgende nieuwtje. Een kleine maand na de vorige onthulling verschijnt er in de Indische pers een wel heel frappant bericht over de scheiding van Cécile de Jong van Beek en Donk en Adriaan Goekoop. In de *Sumatra-courant* van 3 februari 1900 lezen we in de rubriek 'Hollandse nieuwtjes':

Reeds voor de Haagsche tentoonstelling stond het vast tusschen de echtgenooten dat hun huwelijk zou worden ontbonden. Maar met het oog op die belangrijke gebeurtenis werd het tijdstip verschoven. Dit tijdstip is thans gekomen. Niet dat echter is het, waarop de aandacht valt. Maar wat haar zeer kwalijk wordt genomen is, dat zij gestipuleerd heeft, als voorwaarde van de scheiding zelfs gesteld heeft, dat haar man haar per jaar blijvend zou uitkeeren een som van 16 mille. Haar vele geestverwanten vonden dit een ontrouw aan haar vaandel. Ziedaar dan – zoo roepen zij

Adriaan Goekoop,
(1859-1914).
Wikimedia.



uit- de vrouw, die van de bergen verkondigt dat arbeid het hoogste goed is, een vrouw begaafder op velerlei gebied dan eenige vrouw in Nederland, die haar man de vrijheid teruggeeft en haar [= de vrijheid] zelve neemt à raison van ettelijke duizenden guldens 's jaars; die zoo scherp geeselt het trouwen van een meisje, om zich een financiële positie te bezorgen en die uit hare scheiding klinkende munt slaat.²⁴

Hetzelfde roddelbericht is vier dagen later verschenen in *De Sumatra post* onder het hoofdje 'Theorie en Praktijk'.²⁵ Wat mij het meest verbaast, is de snelheid waarmee deze uiterst delicate en persoonlijke informatie in Nederlands-Indië terechtgekomen is. Cécile en Adriaan Goekoop zijn op 26 oktober 1899 gescheiden en drie maanden later staan alle details over de financiële afwikkeling in Indische kranten!²⁶ Wie deze echtscheidingsdetails verstrekt heeft, wie er 'gelekt' heeft, daar kunnen we slechts naar raden, maar het moet iemand geweest zijn uit de directe omgeving van Cécile en/of Adriaan. Hoe dan ook, de hele en halve waarheden in de Indische kranten leren ons, dat er niet alleen in Den Haag stevig geroddeld werd, maar, een paar maanden later, evenzeer in Indië.

Reconstructie

We kunnen nu de gebeurtenissen rond Cécile en Adriaan, én Couperus' werkwijze als volgt in beeld brengen. Op 21 september 1898 eindigt de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en vijf dagen later zet Adriaan Goekoop zijn vrouw het huis uit. Zij gaat naar Amsterdam en verblijft twee maanden bij haar zus Elsa en haar zwager Alphons Diepenbrock. In Den Haag gonst het van geruchten: de Goekoops zijn uit elkaar! Eind oktober, begin november 1898 reist Cécile via Parijs naar Rome.²⁷ Op 11 december 1898 wil Adriaan Goekoop de scheidingsprocedure stopzetten en reist ook naar Rome, waar de echtelieden zich op 4 januari 1899 verzoenen. Zij blijven enige tijd in Italië reizen en keren in mei 1899 terug naar Den Haag, naar hun huis op de Laan van Meerdervoort. Toute La Haye weet dus zeker vanaf mei 1899: ze zijn weer bij elkaar! Het roddelcircuit smult van deze sensationele ontwikkelingen.

Eind februari 1899 vertrekt Couperus naar Nederlands-Indië, waar hij in juli 1899 begint aan een pensionroman waarin Cornélie de Retz compareert, die uit Den Haag vertrokken is naar Italië na het verbreken van haar verloving. De roman begint in pension Belloni in Rome. Wat Couperus voor deze ex-verloofde allemaal in gedachten had, weten we niet, maar op grond van haar naam kunnen we veilig aannemen, dat ook zij sympathie zou gaan koesteren voor de Vrouwenbeweging.

Na zo'n vijftig pagina's geschreven te hebben, rond augustus 1899, verneemt Couperus uit brieven van familie, kennissen of van wie dan ook, dat Cécile en Adriaan Goekoop sinds mei 1899 weer terug zijn in Den Haag: ze zijn weer bij elkaar! Hij krijgt een brainwave: de roman moet niet over een ex-verloofde gaan, maar over een gescheiden vrouw die terugkeert bij haar echtgenoot, geheel volgens de 'natuurwet' van Prosper Lucas, Michelet en Zola!²⁸ Hij verandert wat veranderd moet worden, voegt toe en schrapt, en voltooit de roman in oktober 1899. Op 26 oktober 1899 gaan Cécile en Adriaan definitief uit elkaar, maar dan is *Langs lijnen* al voltooid. Gedetailleerde berichten over de definitieve scheiding bereiken Indië zo'n twee, drie maanden later, inclusief het nieuws over de financiële afwikkeling van de scheiding.

Dit lijkt mij de meest aannemelijke gang van zaken en een acceptabele verklaring voor de transformatie van de ex-verloofde Cornélie de Retz in de gescheiden Cornélie de

Retz van Loo. Laat niemand zeggen, dat Couperus dit of dat niet geweten kan hebben. Heel Den Haag wist alles en roddelde 'gretig', en twee, drie maanden later wist heel Nederlandsch-Indië het ook en roddelde niet minder. 🐼

Noten

1. Graag wil ik Ina Schermer-Vermeer bedanken voor haar commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules. Een biografie*. Breda, 2015.
3. I. van Geest-Jacobs en M. Klein, 'Couperus en de Vrouwenquestie'. In: *De nieuwe taalgids* 78 (1985), p.127-136.
4. Idem, p.253.
5. L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid. Volledige Werken Louis Couperus* 16, p.52-53.
6. Idem, p.56.
7. Idem, p.64.
8. H.T.M. van Vliet, *Eenheid in verscheidenheid. Over de werkwijze van Louis Couperus*. Amsterdam/Antwerpen, 1996, p.28.
9. C. Goekoop-de Jong van Beek en Donk, *Hilda van Suylenburg*. Amsterdam, 1898, p.455.
10. L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.54.
11. H.T.M. van Vliet, *Eenheid in verscheidenheid*, p.30-31.
12. E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.568.
13. Idem, bijvoorbeeld op p.245.
14. Idem, p.557.
15. Idem, p.247.
16. Idem, p.559. Christien Vierhout schrijft op 4 januari 1899, nota bene op de dag van de verzoening in Rome, aan Maurits Wagenvoort: 'Een goede moeder is meer dan een Bismarck, een Edison, een Vondel! naar mijn idee. Dàt mis ik in Mevr. [Goekoop]'s boek, en zoo noode, want ze is me daardoor minder sympathiek. Trouwens... ze kàn 't misschien niet helpen, is misschien te beklagen, dat ze dat niet beseft: ze schijnt ongelukkig getrouwd te zijn: ze laat zich scheiden van haar man.' (C. Vierhout en M. Wagenvoort, *Tegen het leven is niet te strijden. Briefwisseling 1889-1910*. Bezorgd door Rob van der Schoor. Nijmegen, 1999, p.168.)
17. Idem, p.237.
18. www.cbs.nl.
19. Leijnse geeft een alternatieve verklaring voor het gebruik van de naam Brox, geïnspireerd op theosofische gedachten over brons. Ik beken maar eerlijk, dat ik die verklaring te zweverig vind (E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.563).
20. Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk*. Bijeengegaard en uitgegeven door Mr. J.H. Abendanon. 's-Gravenhage, 1923, p.7.
21. Idem, p.44.
22. Zie www.delpher.nl.
23. E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, bijvoorbeeld op p.245.
24. Zie www.delpher.nl.
25. Zie www.delpher.nl.
26. Over de financiële afwikkeling, zie ook: E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.251.
27. E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.235.
28. Deze natuurwet is het door Prosper Lucas, Michelet en Zola verdedigde idee dat de man die een vrouw gedefloreerd heeft, over die vrouw altijd macht behoudt. Zie hiervoor: M.G. Kemperink, 'Medische theorieën in de Nederlandse naturalistische romans'. In: *De Negentiende Eeuw* 17 (1993), p.114-171. Ook op de DBNL.

Toeval in *Langs lijnen van geleidelijkheid*

Toen ik aan mijn biografie begon, geloofde ik rotsvast in de hypothese van Maarten Klein en Irene van Geest-Jacobs uit 1985: dat Couperus bij het schrijven van *Langs lijnen van geleidelijkheid* bewust essentiële momenten uit het leven van Cécile de Jong van Beek en Donk heeft gebruikt. Maar naarmate mijn onderzoek vorderde, verloor ik mijn geloof. Jammer. Als biograaf had ik mijn verhaal meer sjeu kunnen geven als *Langs lijnen* juist wel allusies op het leven van Cécile bevatte. Maarten Klein brengt nu gegevens die mij onbekend waren: krantenberichten uit Indië over de Goekoops. Hij toont hiermee overtuigend aan dat Couperus wel kan hebben geweten van de huwelijks crisis en verzoening van het echtpaar, wat ik heb betwijfeld. Maar deze berichten veranderen niet mijn slotsom dat Couperus zich tijdens het schrijven *niet* heeft laten leiden door nieuws over de privéproblemen van Cécile, en dat hij daar ook niet op alludeert.

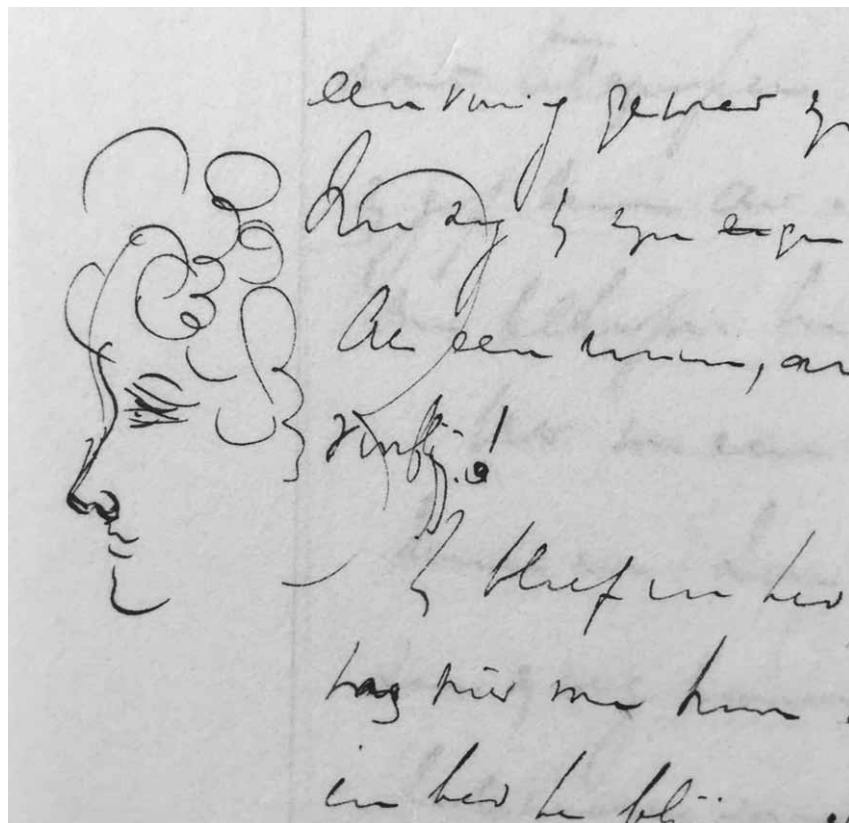
Door Elisabeth Leijnse

Maarten Klein wekt de indruk dat ik in mijn biografie de 'Cécile-hypothese' – de veronderstelling dat Couperus in *Langs lijnen* bewust essentiële momenten uit het leven van Cécile de Jong van Beek en Donk heeft verwerkt – verwerp op grond van de aanname dat Couperus niet afwist van de huwelijksproblemen van Adriaan en Cécile Goekoop. Dit is echter niet mijn argument; om die reden breng ik dit alleen in een noot ter sprake.¹ Mijn hoofdargumenten, gegeven in de broodtekst, ontleen ik grotendeels aan het kladhandschrift van *Langs lijnen*, waarop ook Klein zich baseert voor zijn 'Reconstructie'.

Het manuscript: drie overeenkomsten zijn zeker toeval

Het manuscript laat zien dat het creatief proces in twee fasen verliep. De eerste twaalf hoofdstukken schreef Couperus in één ruk (52 bladzijden in zwarte inkt) onder de titel 'Een Pension-Anecdote'. Al een jaar liep hij rond met het idee van 'een groote pension-roman' gesitueerd in Rome, zo blijkt uit brieven aan Veen. Het hoofdpersonage is een Haags meisje dat na het verbreken van haar engagement in Rome neerstrijkt.² Een element uit Kleins lijst van overeenkomsten moeten we daarom zeker aanmerken als een toevalsfactor: 'Rome'. Het romandecor stond al vast vóór Couperus zijn verhaal over een ongetrouwd meisje begon te schrijven. Hij kan door de keuze voor Rome onmogelijk een verwijzing tot stand hebben willen brengen naar Céciles verblijf in die stad tijdens haar huwelijks crisis (ze verbleef er overigens maar drie weken).

De naam van het meisje, 'Cornélie de Retz', stelde Couperus samen uit de reële naam van een contemporaine schrijfster, en de naam van een personage uit de roman van een tijdgenote: *Cornélie Huygens* en *Katie de Reth* uit *Het ééne noodige* van Anna de



Een van de tekenin-
getjes in de marge
van het kladhand-
schrift van Langs
lijnen: tijdens het
schrijven tekende
Couperus herhaal-
delijk het personage
Cornélie uit.

Savornin Lohman (die kortweg Lohman werd genoemd). Deze naamkeuze wijst erop dat Couperus in zijn pension-roman van meet af aan wilde insteken op het debat over het feminisme: beide schrijfsters hadden hierin luid hun stem laten horen. Zowel Lohman als Huygens waren het feminisme afgefallen. Tijdschriften en weekbladen stonden er vol van, ook de door Couperus gelezen *De Gids* en *De Kroniek*.

Anna Lohman begon haar brochure *De liefde in de vrouwenquestie* – een attaque op Cécile en *Hilda* – met een beschimping van de door Cécile gepresideerde Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, waar ze zich eerst als medeorganisatrice had gemeld. Het feminisme van de presidente ging volgens Lohman voorbij aan de biologische ‘waarheid’ dat een vrouw niet naar arbeid hunkert, maar naar het geven van liefde aan een man in wie zij haar meerdere erkent. Op de Tentoonstelling was Lohman niet verschenen. Cornélie Huygens, de belangrijkste SDAP-vrouw, manifesteerde zich wel op de Tentoonstelling als organisatrice van een dienstbodencongres. Maar gelijktijdig polemiseerde zij met bekende Nederlandse feministen in *De Kroniek* van juni tot september 1898. Kort ervoor had ze haar antifeministische brochure *Socialisme en ‘feminisme’* uitgebracht. Ze noemde zich een vrouw die ooit feministe was geweest en die haar jongere zusters nu wilde afbrengen van het dwaalspoor dat ze zelf had verlaten. Op Lohmans brochure reageerde Huygens met een tegenbrochure, *De liefde in het vrouwenleven voorheen en thans*, omdat de vrouwelijke liefde naar haar mening moest worden benaderd in termen van klassen-verhoudingen, niet met biologische argumenten.³

Dat Couperus zijn heldin een naam gaf die verwees naar twee vrouwen die zich met bombarie hadden afgekeerd van het feminisme (van Cécile), is een essentieel gegeven. Haar naam voorspelt dat ook zij de vrouwenbeweging zal afvallen. We moeten daarom een tweede punt uit Kleins lijst van overeenkomsten schrappen: Cornélie wordt niet in het voetspoor van Cécile 'feministe én schrijfster'. De analogie met de werkelijkheid is: a. Cornélie verlaat het feminisme, zoals Lohman en Huygens (niet zoals Cécile, die feministe bleef); b. Cornélie schrijft een brochure over de vrouwenkwestie en de liefde, zoals Lohman en Huygens (niet zoals Cécile, die nooit een brochure heeft geschreven). De overeenkomsten aangaande feminisme en schrijverschap betreffen Lohman en Huygens, niet Cécile.

Dit laatste is ook logisch, aangezien Couperus' roman geen verwijzing bevat naar de naam Cécile (Goekoop-)de Jong van Beek en Donk – er is geen overeenkomst met de naam Cornélie de Retz –, wel naar de namen van haar twee ideologische opposanten. In de eerste publicatie van *Langs lijnen* in *De Gids* blijkt zijn hoofdpersonage af en toe 'Cornélie de Retz van Loo' te heten: de schrijver heeft op de drukproef (of op het nethandschrift) een paar keer 'van Loo' toegevoegd.⁴ Hieruit kan worden afgeleid dat Couperus zijn lezers de allusie op de naam van freule Lohman zeker niet wilde laten missen. Zijn roman droeg niet alleen Lohmans ideologie uit, de schrijver had ook motieven en formuleringen uit haar brochure herkenbaar overgenomen.⁵

Omdat Couperus niet heeft gezinspeeld op de naam van Cécile, is het onwaarschijnlijk dat hij wel zou hebben willen alluderen op de naam van haar zwager, de Amsterdammer Alphons Diepenbrock, door Cornelies ex-man Brox te noemen.⁶ De 'klanksplinter' bro zit verborgen in de derde, onbeklemdtoonde lettergreep van Diepenbrock. De lezer moest, om in deze onopvallende letterovereenkomst een allusie te herkennen op de persoon van Cécile, bekend zijn met haar familiesamenstelling. Maar Couperus kan er onmogelijk vanuit zijn gegaan dat de aangetrouwde band met Diepenbrock bij het grote publiek bekend was. Cécile Goekoop werd anno 1899 niet in één adem genoemd met haar katholieke zwager, een elitair publicist veel onbekender dan zichzelf (als componist was hij nog niet doorgebroken). In geen enkele brochure of kritiek op Céciles werk heb ik de naam Diepenbrock aangetroffen. De associatie Cécile-Diepenbrock is pas in de jaren 1970 ontstaan, toen voor het eerst brieven van Cécile werden gepubliceerd: in de *Brieven en documenten* van Alphons Diepenbrock. Daarom moeten we nog een overeenkomst wegstrepen uit Kleins lijst: 'Diepenbrock / Brox'.

Cécile: een naar haar ex-man terugkerende gescheiden vrouw?

Twee elementen blijven, die mogelijk niet aan toeval kunnen worden toegeschreven: 'scheiding' en 'verzoening'. Heeft Couperus in een tweede schrijffase, vanaf hoofdstuk XIII, zijn romanintrige een nieuwe draai gegeven omdat hij op Java berichten over de Goekoops had gehoord? Kreeg hij toen – in Kleins woorden – de brainwave: 'de roman moet niet over een ex-verloofde gaan, maar over een gescheiden vrouw die terugkeert bij haar echtgenoot, geheel volgende de "natuurwet" van Prosper Lucas, Michelet en Zola!'

De brainwave klopt niet met de feiten omdat Cécile géén gescheiden vrouw was. Juist door het feit dat Cécile en Adriaan nog getrouwd waren, konden ze weer bij elkaar komen. Hertrouwen met een ex was immers bij wet verboden. Indien Couperus na de eerste schrijffase zijn romanintrige werkelijk zou hebben bijgesteld naar de laatste berichten over deze huwelijks crisis, dan had hij van Cornélie een *getrouwde* vrouw gemaakt, door haar man het huis uit gestuurd. Maar de schrijver boorde in zijn roman een andere thematiek aan dan

een echtelijke crisis: een gescheiden vrouw geeft zich als een 'bruid' over aan haar ex-man voor een nieuw huwelijksleven, hoewel de Nederlandse wet dit onmogelijk maakt. Cornélies hereniging met Brox was niet alleen spectaculairder en paradoxaler dan de verzoening van Cécile (omdat ze volgde op een echtscheiding en een relatie met een andere man), ze had ook een bijzondere ideologische dimensie: bij monde van Brox wordt in *Langs lijnen* de wet van de natuur – van de seksualiteit – verheven boven de Nederlandse huwelijkswet, waardoor *Langs lijnen* aansluit bij het sociaal-darwinisme van zijn tijd.⁷ In het debat over de liefde en de vrouwenkwestie had juist Lohman gewezen op de dwingende kracht van dit darwinisme, tot in de implicatie toe dat een vrouw is geschapen om zich te geven aan een superieure man, ongeacht of dit binnen of buiten een huwelijk gebeurt.

Haaks hierop stond de ideologie van Cécile. Zij had in *Hilda* economische zelfredzaamheid, maatschappelijk nut en seksuele zelfcontrole aangeprezen als deugden van de nieuwe vrouw. Ook buiten haar boek droeg Cécile het vaandel van de seksuele reserve. Ze veroordeelde de vrije liefde. In het debat over geboortebeperving pleitte ze voor seksuele onthouding; in haar eigen (vermoedelijk nooit geconsumeerde) huwelijk bracht ze dit in de praktijk. Dit laatste zal Couperus niet geweten hebben. Maar duidelijk is wel dat hij in *Langs lijnen* een heel ander beeld geeft van de vrouwelijke seksualiteit, en het vraagstuk van determinisme versus vrije wil, dan vóór hem Cécile in *Hilda*. Ondanks dit levensbeschouwelijke verschil vermoedt Klein dat Couperus door 'essentiële momenten uit het leven van de schrijfster' werd geïnspireerd tot het scenario dat een vrouw terugkeert naar haar ex-man uit biologisch-seksuele overmacht. Ik vind dit tegenstrijdig.

Er is een tweede bewijsgrond waarom de brainwave niet kan kloppen: het manuscript. Couperus liet zijn Cornélie niet scheiden ná zijn schrijfpauze, maar juist ervoor. In de laatste alinea's van hoofdstuk XII gaf hij voor het eerst de Haagse geliefde van Cornélie profilering. Niet langer is hij nu haar ex-verloofde, maar een ploertige man van wie zij was gescheiden. Is het mogelijk dat Couperus, werkend aan hoofdstuk XII, ineens over de verzoening van de Goekoops heeft gehoord en zijn Cornélie daarom liet scheiden? Op grond van de ductus in het handschrift is dit weinig waarschijnlijk: de eerste twaalf hoofdstukken zijn met dezelfde inkt tijdens snel op elkaar volgende sessies geschreven. Daarna legde de schrijver zijn pen voor een tijdje neer. We kunnen veronderstellen dat hij wilde nadenken over het vervolg: hij was in tegenspraak gekomen met het begin van zijn roman. Zijn 'Pension-Anecdote' had zich ontwikkeld tot een verhaal over een vrouw die zou moeten kiezen tussen twee mannen (een vrije keuze zou dit niet worden). Met Céciles leven heeft dit dilemma niets te maken.

Cécile in de greep van een natuurwet?

Volgens verschillende critici vormde Zola's roman *Madeleine Férat* (1868) een mogelijke bron voor *Langs lijnen*; Klein sluit zich bij hen aan. Er bestaat inderdaad een opvallende overeenkomst tussen Zola's en Couperus' roman. In *Madeleine Férat* demonstreert Zola de zogenaamde impregnatie-theorie van de Franse fysioloog Prosper Lucas: een vrouw blijft tot in haar vezels verbonden met de man die haar ontmaagdde, ondanks latere seksuele relaties.⁸

Couperus hoefde zijn Cornélie echter niet te laten scheiden om zoals Zola deze 'natuurwet' te demonstreren: in *Madeleine Férat* wordt het hoofdpersonage, gehuwd en wel, teruggedreven naar haar eerste minnaar met wie ze nooit was getrouwd. Wat Couperus wel nodig had om een gelijkaardige intrige uit te werken, waren twee opeenvolgende seksuele partners voor Cornélie. De tweede man had hij vanaf hoofdstuk VI

in de startblokken gezet, Duco van der Staal. In hoofdstuk XI liet Couperus de intimiteit ontluiken tussen Cornélie en Duco: zij voelt zich harmonisch bij hem. De eerste man – de Haagse verloofde van wie Cornélie was weggelopen – had Couperus al in hoofdstuk II ten tonele gevoerd. Hij had Cornélie toen laten verlangen naar zijn zoen en omarming.

Maar mond en armen alleen kunnen geen natuurwet in werking zetten. Om het thema te belichamen van het seksuele magnetisme van de eerste geliefde, moest Cornélie met haar Haagse verloofde seks hebben gehad. De Franse naturalist Zola gaf Madeleine Férat gewoon een eerste *amant*, maar Couperus kon aan zijn Hollandse lezers niet verkopen dat het meisje Cornélie, product van saloneducatie, met haar verloofde naar bed was geweest. In hoofdstuk XII maakte Couperus van Cornéliës verloofde een heerszuchtige ex-echtgenoot, die zij emotioneel toch niet kan loslaten. Om zich te wapenen tegen deze man en om over de schok van de scheiding heen te komen, leest Cornélie de Hollandse roman en brochures over de vrouwenkwestie. Dat haar feminisme geen lang leven beschoren zou zijn – dat zij terug zou vallen in afhankelijkheid – wist Couperus al vóór hij met schrijven begon: hij had op haar teruggang geanticipeerd door haar naam te ontleen aan twee ex-feministen.

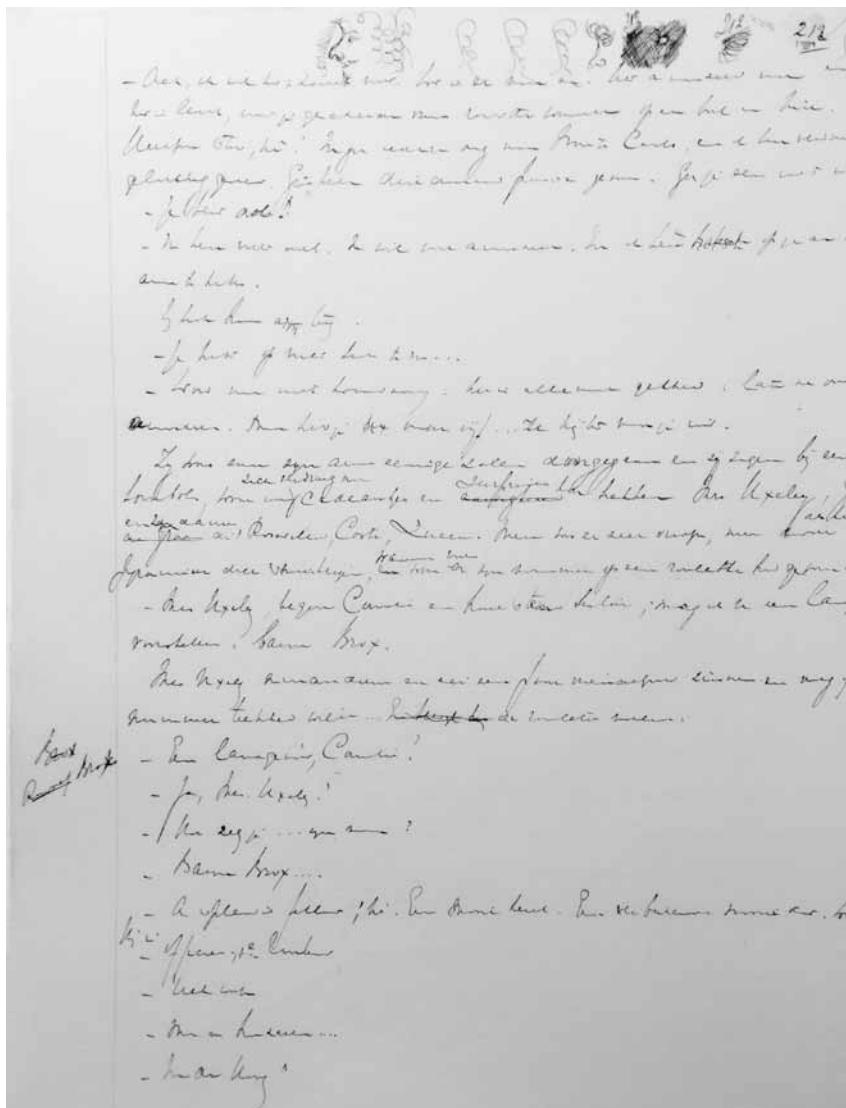
De transformatie van Cornéliës verloofde (hoofdstuk II) tot ruwe ex (hoofdstuk XII) maakte de intrige pregnanter en dramatischer. Couperus kon nu de invloed laten zien van de eerste sekspartner in een vrouwenleven, à la Zola, door haar na de liefde voor Duco terug te leiden naar haar autoritaire ex-man. Hij kon illustreren dat een vrouw instinctmatig zwicht voor de ‘meerdere’, à la Lohman. En hij kon door de terugkeer naar de ex de wet van de seksualiteit laten triomferen boven de huwelijkswet. Nogmaals: deze intrige, met zijn ideologische implicaties, kan niet zijn getriggerd door essentiële momenten uit het leven van Cécile. Zij kende maar één man, met wie ze was getrouwd.

Niet de tekstexterne prikkel van een krantenbericht over de Goekoops maar wel de logische uitwerking van een krachtige romanintrige heeft, in mijn visie, het creatief proces gestuurd.

Cécile gedreven door het noodlot?

Na een pauze brengt Couperus (met paarse inkt) eerst het begin van zijn roman in overeenstemming met de laatst geschreven alinea's. Onmiddellijk erna laat hij Cornélie in hoofdstuk XIII een feministische brochure schrijven. Niettemin denkt ze terug aan haar mooie maar driftige ex-man met zijn ‘flinke lichaam’ – was ze misschien zelf ook niet al te driftig geweest? – en ze barst in snikken uit. Duco, die korte tijd later haar minnaar zal worden, troost haar. Het contrast tussen de lieve tweede man en de dominante eerste man heeft Couperus in één hoofdstuk getekend. Cornéliës teruggang van de geliefde bij wie ze zich harmonisch voelt, naar de echtgenoot die nog in haar bloed zit, kost Couperus hierna geen moeite meer: hij schrijft het laatste driekwart van zijn boek in een flow. Naast de ‘natuurwet’ werkte Couperus nu het noodlotsthema breed uit. Hogere machten en ondergrondse seksuele krachten (en dreigende woorden van Brox) stuwen Cornélie gezamenlijk naar een bed in Nice. Sneller dan verwacht, anderhalve maand later, is Couperus klaar met zijn boek.

De auteur had al in de eerste schrijffase geanticipeerd op Cornéliës ‘ondergang [...], of haar behoud, maar in elk geval haar noodlot’.⁹ Aan het eind van de eeuw verdiepte hij zich in diverse deterministische ideeënstelsels, zowel biologische typologieën zoals de temperamentenleer, als meer esoterische classificaties van bewustzijnsstadia. Hij had Madame Blavatsky gelezen. Onderzoekers – onder wie Klein – hebben gewezen op talrijke verwijzingen naar gnostiek en theosofie in Couperus' romans tot 1900.¹⁰



Couperus probeert in de marge van het kladhandschrift de naam Brons - Bro - Brox uit.

Ook *Langs lijnen* bevat volgens mij referenties aan de theosofie. Een aanwijzing hiervoor geeft me Couperus' uitspraak, kort na publicatie van *Langs lijnen*, over de bedoeling van zijn roman. Hij schreef dat Cornélie door 'meelijdende machten' werd teruggedreven van de hoge liefde voor Duco naar de man met wie ze samen moet zijn.¹¹ Ik vermoed dat Couperus met de uitdrukking 'meelijdende machten' verwees naar het onverbiddelijke maar rechtvaardige karma dat door Blavatsky ook de krachten van *Compassion* wordt genoemd. Hier wil ik terugkomen op de keuze van de naam Brox voor Cornélie's ex-man. Ik denk – omdat het handschrift hierop wijst – dat Couperus met deze naam varieerde op het woord *brons*. Viermaal na elkaar associeert hij de ex-man met het materiaal brons, een keer vlak vóór de naam Brox valt, drie keer kort erna. Cornélie voelt zijn stem in haar lichaam zinken als gesmolten brons. In het manuscript is te zien dat Couperus in

de marge eerst de naam Rudolf Brons schreef. Hij streepte de laatste twee letters door en zette er een pijltje boven, vermoedelijk om aan te geven dat de naam moest beginnen met Bro. Daarna schreef hij er de definitieve naam Brox boven.

Frappant: Van der Staal is de achternaam van Cornélius tweede geliefde Duco. Is het mogelijk dat Couperus in de Geheime Leer van Blavatsky is gestoten op het theosofische diagram van zeven metalen die corresponderen met zeven graden van bewustzijn? Het hoogste bewustzijnsstadium in dit diagram is verbonden met het metaal 'Iron', het zesde met 'Bronze, the dual principle'.¹² Eveneens frappant: nog twee andere personages in *Langs lijnen* dragen een stofnaam: Miss Holt, en Urania Hope (er zijn nogal wat bespiegelingen over Uranus en uranium te lezen in Blavatsky!).

Wat dit patroon in de naamgeving betekent, laat ik over aan specialisten in de esoterie. Mijn punt is, dat het thema van de mysterieuze determinerende krachten – uitgewerkt in het motief van de onzichtbare handen die Cornélie van het ene man-type naar het andere man-type duwen – al vóór het schrijfproces Couperus moet hebben beziggehouden. Het nieuws over Cécile's huwelijksruzie kan niet de aanleiding hebben gevormd tot het uitwerken van een esoterisch denksysteem met bijbehorende typologie, dat Couperus vanaf de eerste hoofdstukken over het ongetrouwde meisje Cornélie begon te ontvouwen. Ook sluit ik uit dat het echtpaar Goekoop mutatis mutandis in dit schema had kunnen worden ingepast. De fictieve Brox en de echte Goekoop waren in elk opzicht elkaars tegenpolen. En de Iome Cornélie lijkt even weinig op de kordate feministe Cécile als Eline Vere lijkt op Aletta Jacobs.

Referentialiteit aan teksten in plaats van personen

Contemporaine lezers hebben de persoon Cécile niet herkend in het personage Cornélie: daar is geen bron voor.¹³ Verwonderlijk is dit niet, er was geen gelijkenis. Contemporaine lezers hebben in de romanintrie ook geen allusies op Cécile's huwelijksperikelen ontdekt. Daarvoor zijn de verschillen tussen de (ex-)echtparen Cornélie-Brox (in de fictie) en Cécile-Goekoop (in de realiteit) – en de omstandigheden van hun echtscheiding/relatiebreuk – te groot.

Wat geen enkele lezer daarentegen kon ontgaan, is de verwijzing in *Langs lijnen* naar *Hilda*, een roman die verwees naar *Eline Vere*. Dit referentiële spel betreft teksten en personages, geen mensen. Net zo min als Cécile alludeerde op de persoon van Couperus toen ze de Eline Vere's verfoeide in *Hilda*, refereert Couperus aan de persoon of het leven van Cécile als hij zijn personage Cornélie de roman *Hilda* laat lezen. Integendeel. De mogelijkheid van identificatie heft hij hiermee voor de lezer op: de gedachte dat de doorgewinterde feministe Cécile Goekoop haar eigen boek ter hand zou nemen om zich te emanciperen, is absurd. Overigens bevat *Langs lijnen* ook geen persoonlijke verwijzingen naar de schrijfsters die wel herkenbaar zijn in de naam van het hoofdpersoon, Anna Lohman en Cornélie Huygens. *Langs lijnen* refereert aan hun brochures, niet aan hun levens.

Voor de lezer vormde niet Cécile de achtergrondfiguur waartegen Cornélie was getekend, maar het personage *Hilda*. De drie Haagse heldinnen op rij – Eline, *Hilda* en Cornélie, van dezelfde leeftijd – dragen elk een erg verschillende levensvisie uit. *Hilda* ontkomt aan het lot van Couperus' eerste heldin dank zij het feminisme. Hierna laat Couperus zijn Cornélie dit redmiddel uitproberen – met de roman *Hilda* als handleiding – zonder succes: noodlot, seksualiteit en vrouwelijke afhankelijkheid blijken sterker dan een aangemeten levensleer. Tegelijk gaf Couperus de schrijfster een koekje van eigen

deeg, hij ontmantelde de ideologie van haar hoofdpersonage. Zijn roman illustreerde wat Lohman en Huygens in hun brochures hadden betoogd: dat *Hilda* een utopisch program-maboek was, in strijd met het leven.

Is het mogelijk dat Couperus tegelijk wraak wilde nemen op de persoon van Cécile door zijn roman een sensationeel antifeministisch einde te geven? Wilde hij op vernederende wijze alluderen op Céciles verzoening met Goekoop door zijn Cornélie als een lust-object in bed te laten wachten op haar dictatoriale ex-man? Nee. Zo'n ironische tekststrategie kon alleen functioneren als zijn lezer in het personage Cornélie de persoon Cécile zou herkennen. En dat is nooit gebeurd, omdat Couperus aan de lezer geen sleutels voor herkenning heeft gegeven.

Conclusie

De 'Cécile-hypothese' beschouw ik als een projectie, die is ontstaan na publicatie van het eerste biografische artikel over Cécile in 1977 door Tessel Pollmann.¹⁴ Hieruit rees het beeld van een wanhopige vrouw die uit haar huwelijk vluchtte, naar een zolderkamer-tje in Rome, waarna toch een echtelijke verzoening volgde; het handschrift van *Langs lijnen*, en de volledige briefwisseling van Cécile, waren toen nog niet bestudeerd. De gelijkenis met Couperus' verhaal kon geen toeval zijn! De hypothese was des te geloofwaardiger omdat Cécile onbekend was geworden en daarom moeiteloos 'herkend' kon worden. Als biograaf vond ik het belangrijk deze projectie te ontrafelen, omdat de 'Cécile-hypothese' ertoe heeft geleid dat *Langs lijnen* onterecht als een biografische bron over Cécile is gebruikt. Maar ook voor de Couperus-studie kan deze ontrafeling van belang zijn. Volgens mij volgde Couperus zijn eigen, logische compositielijn – in overeenstemming met zijn toenmalige neo-mystieke en tegelijk deterministische levensbeschouwing – en niet de grillige levenslijn van een hem vijandige auteur over wie hij tijdens het schrijven toevallig een verhaal kan hebben opgevangen, maar in elk geval een ánder levensverhaal dan dat van zijn Cornélie. *Langs lijnen* lezen op een (hypothetisch) mimetisch-realistisch niveau als een relaas over essentiële momenten uit het leven van Cécile Goekoop, in plaats van als de fictionele verbeelding van een levensbeschouwing, kan voeren tot inadequate – zelfs onjuiste – interpretaties. 🚫

Noten

1. Mijn noot weerlegt – terecht – de hypothese van Klein (M. Klein, 'Over een nieuwe biografie van Louis Couperus'. In: *Literatuur* 5 (1988), p.83-89) dat Couperus uit brieven van Pier Pander of Piet de Josselin de Jong moet hebben gehoord van de verzoening van de Goekoops. Volgens de bezorger van Couperus' correspondentie H.T.M. van Vliet, die ik januari 2014 hierover interviewde, is het 'volstrekt onmogelijk' dat de schrijver met een van beiden hierover correspondeerde. Zie: E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules. Een biografie*. Breda, 2015, p.568-569. Krantenberichten over de verzoening had ik niet gevonden (www.delpher.nl stond in de tijd van mijn onderzoek nog in de kinderschoenen).
2. H.T.M. van Vliet, 'Hoe een roman wordt geschreven. Over de werkwijze van Couperus'. In: M. Klein (red.), *Nieuwe eskapades in de neerlandistiek*. Groningen, 1992, p.248-272; L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*. Volledige Werken Louis Couperus 16, p.249-262; E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.256-260; manuscript *Langs lijnen van geleidelijkheid*: Literatuurmuseum, Collectie Couperus, C. 383 H.1.
3. A. de Savornin Lohman, *De liefde in de vrouwenkwesitie*. Laura Marholm: *Das Buch der Frauen en mevrouw Goekoop: Hilda van Suylenburg*. Amsterdam, 1898; C. Huygens, *De liefde in het vrouwenleven voorheen en thans, naar aanleiding van 'De liefde in de vrouwenkwesitie' van Anna de Savornin Lohman*. Amsterdam, 1899; E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.190-193, 229-230, 239-242. Voor een overzicht van de

liefde-en-vrouwenkwesatiepolemie: E.G.E. van der Wall, 'Lof der eerlijkheid. Anna de Savornin Lohman en de "vrouwenkwesatie" (1898)'. In: F.G.M. Broeyer en D.Th. Kuiper, *Is 't waar of niet? Ophefmakende publicaties uit de 'lange' negentiende eeuw*. Zoetermeer, 2005, p.261-283.

4. Een argument voor de 'Cécile-hypothese' van Van Geest en Klein (I. van Geest-Jacobs en M. Klein, 'Couperus en de Vrouwenkwesatie'. In: *De nieuwe taalgids* 78 (1985), p.127-136) is dat de naam 'Cornélie Brox-de Retz van Loo' in lengte en adellijke klank weinig onderdoet voor 'Cécile Goekoop-de Jong van Beek en Donk'. Maar de samengestelde naam Cornélie Brox-de Retz van Loo komt niet voor in de roman. Zie ook H.T.M. van Vliet, 'Hoe een roman wordt geschreven. Over de werkwijze van Couperus', p.261. Als getrouwde vrouw droeg Cornélie de naam Baronne Brox: L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.233. Dat Couperus à la Cécile de Jong van Beek en Donk een aristocratische lengte aan de naam van zijn heldin heeft willen geven, wordt tegengesproken door het gebruik van de naam Cornélie de Retz (zonder 'van Loo') in het manuscript. Blijkens een aantekening op bladzijde 95 overwoog Couperus zijn roman de titel *Cornélie de Retz* te geven.
5. Couperus heeft uit Lohman (A. de Savornin Lohman, *De liefde in de vrouwenkwesatie*. *Laura Marholm: Das Buch der Frauen en mevrouw Goekoop: Hilda van Suylenburg*, resp. p.11-12, 14, 22, 24, 36 e.v., 23 e.v.) overgenomen: het feminisme als coquetterie; de observatie dat vrouwenkwesatiebrochures worden geschreven uit persoonlijke verongelijkheid; de saloneducatie van meisjes; de 'waarheid' dat een feministe haar ideeën laat varen als ze 'haar meerdere' tegen het lijf loopt. De vervloeking van de saloneducatie, en de rol van goedbedoelende ouders, ontleende Couperus zo goed als woordelijk aan Lohmans brochure, niet aan *Hilda*.
6. Diepenbrock stond anno 1899 niet als antifeminist bekend (met deze beeldvorming werd i.v.m. *Langs lijnen* onterecht een analogie gelegd met Brox). Hij werd door mannelijke kennissen juist op de korrel genomen om zijn collaboratie met het feminisme. Zie o.a. E. Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freules*, p.563.
7. Over de huwelijkswet zegt Brox: 'Die wet betekent niets. Er is een andere wet, die ons beheerscht. Er is een wet, die jou beheerscht, vooral. Een wet, die ons, zonder dat wij het ooit hadden kunnen denken, weer tot elkaar brengt'. Zie: L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.245, 222. In *Deugdzaam liberalisme* heeft Stefan Dudink een interessante analyse gegeven van deze voorrang van natuurwet op burgerwet tegen de achtergrond van het sociaal-darwinisme. Zie: S. Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901*. Amsterdam, 1997, p.181-219.
8. H. Verhaar, 'Van passie en impregnatie, Cornélie en Madeleine, Couperus en Zola'. In: *Tirade* 26 (1982), p.506-522, met een overzicht van vroegere beschouwingen over deze theorie i.v.m. *Langs lijnen*.
9. L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.15.
10. M. Klein, 'Het verborgen leven van Cecile van Even. Een theosofische interpretatie van Couperus' *Extaze*'. In: *De revisor* 6 (1983), p.84-91; W. Beversluis, *De invloed van de theosofie op het werk van Louis Couperus*. Doctoraalscriptie Universiteit van Leiden, 1994, p.40-48 en passim.
11. L. Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.251-252.
12. H.P. Blavatsky, *Collected writings* XII. Wheaton etc., 1980, p.532-533.
13. Klein schetst de verbazing van Diepenbrocks dochter Thea toen hij haar de hypothese uitlegde: hierover had zij in de familie nooit gehoord. Zie: M. Klein, 'Over een nieuwe biografie van Louis Couperus', p.84.
14. T. Pollmann, ' "Ik zeide haar: je bent door Hilda te schrijven eigenlijk een persoon op je zelve geworden" '. In: *Vrij Nederland*, 19 maart 1977, p.9-10.

Het mysterie van Pasuruan

In zijn waardevolle artikel in *Arabesken* 46 schreef Daan Sleiffer dat hij meende in Pasuruan de residentiewoning van Gérard Valette te hebben gevonden, maar thuis ernstig ging twijfelen toen hij op een oude kaart zag dat de woning op een heel andere plek stond aangegeven. Die twijfel blijkt terecht.

Door Rémon van Gemeren

Over de geschiedenis van de woning in Pasuruan waarin Couperus bij zijn zus en zwager logeerde en *De stille kracht* schreef, is weinig bekend. Het huis bestond in elk geval al in 1831, toen de Utrechtse jurist Johan Frederik Walraven van Nes (1795-1874) er resident werd na een succesvolle carrière in de Oost; na zijn aankomst in 1823 was hij snel opgeklommen tot het Hooggerechtshof en onder meer resident van Djokjakarta geworden. In 1839 verliet Walraven van Nes Pasuruan om met verlof naar Nederland terug te keren. Er zijn enkele aquarellen bewaard gebleven van de residentiewoning uit de tijd dat hij er zijn ambt vervulde.

Tot nu toe is, voor zover ik weet, in het algemeen verondersteld dat de woning nog steeds bestaat. Het mysterie leefde weer op in 2013 toen in de documentaire die Jan Louter maakte over Couperus het verkeerde huis als residentiewoning werd voorgesteld. Sleiffer vond een kazerne die er veel op leek, maar zag tevens allerlei verschillen. Die zag ik ook toen ik in Pasuruan op onderzoek uit ging.



*Het filiaal van Bank
Jatim.*



Aquarel van het residentiehuis in Pasoeroean, midden van de negentiende eeuw. Particulier bezit.

Op de plek waar de door Sleiffer gebruikte kaart uit 1912 de residentiewoning markeert, ben ik in verschillende gebouwen te rade gegaan. Eenvoudig was dit niet, aangezien bijna niemand meer dan twee woorden Engels spreekt – aldoor dacht ik eraan dat Valette resident was geworden van wat toen niet zo'n belangrijk stadje was, en dat ook nu Pasuruan echt een provincieplaats gebleven is: nauwelijks hotels, en de zeldzame toerist die er uit de trein stapt, snelt vanuit het doodstille station meteen door naar de uitermate toeristische Bromovulkaan.

Gelukkig trof ik in de burgemeesterswoning c.q. het gemeentehuis een vriendelijke man, die redelijk Engels sprak en als mijn 'gids' wilde optreden. Hij bracht mij in aanpalende panden in contact met allerlei mensen, dankzij wie ik soms weer anderen te spreken kreeg.

Uiteindelijk wisten drie mensen mij te vertellen dat de residentiewoning enkele decennia geleden is gesloopt. Twee van hen konden zich het huis zelfs nog herinneren en wezen, onafhankelijk van elkaar, precies dezelfde locatie aan: daar waar nu een filiaal van de Oost-Javaanse Bank Jatim staat (en dus geen arrondissementsrechtbank, zoals Sleiffer aangaf), op Jalan Palahwan 18. Het gebouw, dat inderdaad een jaar of twintig, dertig oud lijkt, staat in wat vroeger de diepe voortuin van de residentiewoning was. Waar het omvangrijke huis stond, is nu een leeg veldje. Om het terrein heen, behalve aan de straatzijde, staat nog wel een witte, 'koloniale' muur, als een soort herinnering aan Couperus en de bekende roman die hij hier schreef. Daarin blijkt de mens niet bij machte het mysterie van de wereld te doorgronden, maar het kleine raadsel van de residentiewoning in Pasuruan is nu eindelijk opgelost. 🐼



Het grasveldje achter het bankgebouw, met daarachter de witte muur.



*De medewerkers
in 2015.*

TWINTIG JAAR LOUIS COUPERUS MUSEUM

Couperus visualiseren

Op 10 juni 2016, de 153e verjaardag van Louis Couperus, was het 20 jaar geleden dat het Louis Couperus Museum zijn deuren opende. Inmiddels heeft het museum vele tentoonstellingen achter de rug die hebben bijgedragen aan de bekendheid van Couperus. Oprichter en voorzitter Caroline de Westenholz en manager Jeannette van Bennekom-Jørgensen vertellen over de geschiedenis en toekomst van het museum.

Door Hester Meuleman

In maart 1994 ontving Caroline de Westenholz een brief van José Buschman, een van de oprichters van het Louis Couperus Genootschap, met de uitnodiging om een lezing te komen houden over haar stiefvader, de voordrachtskunstenaar Albert Vogel en diens band met het werk van Louis Couperus. Toen zij erachter kwam dat een van de doelen in het statuut van het Louis Couperus Genootschap was een Couperus-museum op te richten, bedacht ze dat het pand van Albert Vogel, vroeger galerie Orez, daar zeer geschikt voor was en zo begon de geschiedenis van het Louis Couperus Museum.



De opening van het LCM op 10 juni 1996. Conservator Juuf van Ballegoijen de Jong en Frits Bolkestein aan weerszijden van het kunststoffen beeld van Couperus.

Bijbel

'Het werk van Couperus was vroeger bij ons thuis eigenlijk de bijbel. Al vroeg ging ik mee naar de voordrachten van mijn stiefvader en thuis kwam zijn werk bij de voorbereiding natuurlijk ook vaak ter sprake. Bovendien waren er de Couperus-series op televisie en zaten de desbetreffende acteurs vaak bij ons in de huiskamer. Ik ben dus opgegroeid in de sfeer van Couperus: voor de presentatie van Alberts Couperusbiografie maakten we tableaux vivants en onze hond heette Fidessa.

Het doel van het museum was van meet af aan dat mensen konden kennismaken met of zich verdiepen in de wijsheid die zijn werk te bieden heeft doordat wij de inhoud van dat werk en de sfeer van zijn tijd visualiseren. Het mooiste voorbeeld daarvan was wat mij betreft de tentoonstelling *Witte nachten. Carel de Nerée to Babberich, Henri van Booven en Louis Couperus*, georganiseerd door gastconservator Sander Bink. De prachtige decadente tekeningen sloten mooi aan bij Couperus' leven en werk.'

Een flaphoed van chocola en een portret van Mussolini

'Andere bijzondere gebeurtenissen waren bijvoorbeeld de Israëls-tentoonstelling in 2011, die zoveel mensen trok dat het museum er te vol van werd, de keer dat we een flaphoed van chocola hadden laten maken voor de wethouder van Den Haag die de tentoonstelling over Couperus en Den Haag opende en de Antoon van Welie-tentoonstelling in 2003 in samenwerking met Museum Mesdag. Dat was een belangrijke gezamenlijke onderneming die Van Welie weer op de kaart heeft gezet. Bij Mesdag waren de symbolistische werken te zien, terwijl wij portretten vertoonden van tijdgenoten die Couperus ook gekend had. Interessant was dat verschillende mensen bij ons aanklopten die nog een schilderij van Van Welie bleken te bezitten. De grootste verrassing was een portret van Mussolini door Van Welie dat al jaren bij een mevrouw in de kelder bleek te staan.'

Toekomstbeeld

Er zijn nog genoeg projecten die ik voor ogen heb. Zo zou ik graag een tentoonstelling willen maken over *Antiek toerisme*, in samenwerking met het Rijksmuseum van Oudheden en zou ik graag onbekende schatten uit de Eekhof-collectie tentoon willen stellen. Het lijkt me fantastisch om daar samen met het Literatuurmuseum aan te werken.

Ik hoop, samen met het Louis Couperus Genootschap, ook in de toekomst nog vele mensen kennis te laten maken met het werk van deze bijzondere schrijver. Wat mensen tegenwoordig bijvoorbeeld vaak niet beseffen, was dat Couperus op tal van gebieden een voorloper was. Hij was bijvoorbeeld tamelijk revolutionair in het schrijven over onderwerpen als echtscheiding, feminisme en seksualiteit in het algemeen. '

De taal van Couperus

Jeannette van Bennekom-Jørgensen is sinds 2012 de manager van het Louis Couperus Museum. Dat betekent dat zij de dagelijkse leiding en verantwoordelijkheid heeft over het museum. Zij coördineert onder meer de vrijwilligers en regelt de voorleesmiddagen en organiseert de voorbereiding van de tentoonstellingen, inclusief de pr, de algemene communicatie en de sociale media. Daarvoor had zij een eigen bedrijf, Arti Cultura, dat zich richtte op het organiseren van congressen en seminars over kunst en cultuur.

'Door het organiseren van allerlei evenementen is ons bezoekersaantal de laatste jaren aanzienlijk gestegen en daar ben ik natuurlijk trots op. In de eerste plaats wil ik zorgen dat Couperus en zijn werk blijven leven onder het publiek door zijn omvangrijke oeuvre onder de aandacht te brengen. Ik heb zelf altijd van de sfeer van Couperus gehouden: de onderwerpen die hij behandelt, zijn boeiend en ik hou erg van zijn taalgebruik.

Daarom zijn er ook voorleesmiddagen: onder andere Adriaan van Dis, Bart Chabot, Arthur Japin en Mieke van der Weij hebben bij ons voorgelezen. Hierdoor beleven de toehoorders opnieuw de taal en de onderwerpen van Couperus. Daarmee hoop ik innig dat men weer een boek van Couperus ter hand neemt.'

Vrijwilligers

'Het is natuurlijk niet altijd makkelijk om aan geld te komen. Vroeger kregen we nog wel eens incidentele projectsubsidie van de gemeente Den Haag, maar dat is in de loop der tijd steeds moeilijker geworden. Daarom zijn we erg blij met onze vrienden en met de enthousiaste vrijwilligers die zich enorm inzetten voor het museum. Van schoonmaak tot het schrijven van bloemlezingen en het bedenken van exposities. Ook het bestuur is enthousiast en heel plezierig om mee samen te werken. Ik krijg alle vrijheid en ruimte om te doen wat ik heb bedacht.'

Samenwerking en toekomst

'Het Louis Couperus Museum is het kleinste museum van Den Haag, maar het wordt door de collega's gewaardeerd en serieus genomen. Wij ontvangen veel medewerking bij bruiklenen en er zijn samenwerkingsverbanden met bijvoorbeeld het Literatuurmuseum en Museum Meermanno en ook incidentele samenwerkingen, zoals met Panorama Mesdag en De Collectie Mesdag. Bij het Haags Museum Directieoverleg word ik altijd uitgenodigd. Bij deze bijeenkomsten leer je elkaar kennen en leg je contacten die weer tot nieuwe samenwerking kunnen leiden. Ook de samenwerking met het Louis Couperus Genootschap is plezierig. Het zou heel fijn zijn als deze eens tot een versmelting zou kunnen leiden zodat wij ons gezamenlijke doel kunnen versterken. Een droom die daarbij hoort, is meer tentoonstellingsruimte krijgen zodat we meer kunnen laten zien en meer bezoekers kunnen ontvangen.'



*De jubileumtentoonstelling Van ZERO tot Kleine Zielen.
Foto: Plet Gispén.*

Een gereïncarneerde Romein in Japan

***Nippon* is de tweede bundel reisbrieven die Louis Couperus schreef voor de *Haagsche Post* tijdens zijn derde en laatste grote reis naar Nederlands-Indië die hem tevens langs China en Japan bracht. De bundel kwam pas postuum tot stand waardoor veel recensenten voor een lastige keuze kwamen te staan: moesten ze Couperus bekritiseren op zijn onjuiste beschrijvingen en strenge beoordeling van de Japanners, of moesten ze de overleden schrijver juist prijzen om zijn literaire nalatenschap? Dit dilemma resulteerde in een handvol zeer gemengde kritieken.**

Door Looi van Kessel

Op uitnodiging van de *Haagsche Post* vertrok Couperus samen met zijn vrouw Elisabeth op reis naar Nederlands-Indië, China en Japan. De reis, die een jaar lang zou duren, werd volledig bekostigd door de *Haagsche Post*, op voorwaarde dat Couperus een reeks reisbrieven zou schrijven voor de krant. Tussen december 1921 en mei 1923 verschenen er in totaal 73 feulletons, waarvan de laatste 32 de reis langs China en Japan bestrijken.¹ Toen Couperus in juli 1923 kwam te overlijden, waren er al plannen om de feulletons te bundelen in twee brievenboeken. De eerste hiervan, *Oostwaarts* (1923) was op dat moment al in voorbereiding en verscheen later dat jaar. Voor de publicatie van de tweede bundel, *Nippon* (1925), richtte de hoofdredacteur van de *Haagsche Courant*, S.F. van Oss, speciaal uitgeverij H.P. Leopold op.² Deze publiceerde in mei 1925, haast twee jaar na het overlijden van Couperus, deze laatste brievenbundel. Ondanks het feit dat het werk al tijdens Couperus' leven in de *Haagsche Post* was gepubliceerd, zagen veel recensenten alsnog de kans om de bundel uitgebreid onder de loep te nemen.

De reis naar het Verre Oosten is door biografen uitgebreid besproken. Couperus' onvrede over zijn ontvangst in Soerabaja, de burgeroorlog in China die tijdens Couperus' verblijf woedt, en Couperus' parasyfilis die hem in Japan zeven weken lang aan het bed kluistert, zijn bekende gebeurtenissen. Over de kritische ontvangst van de gebundelde brieven is echter veel minder geschreven. Omdat Couperus tijdens zijn leven geen zeggenschap meer heeft gehad over de publicatie van deze tweede bundel reisbrieven – wat wel het geval was bij de eerder verschenen brievenbundel *Oostwaarts*³ – wordt er door biografen slechts weinig aandacht aan deze bundel besteed. Toch is het nuttig om naar

Advertentie verschenen in de NRC van 19 mei 1925. Delpher.nl.

NIPPON		DOOR LOUIS COUPERUS	
GEB. f 5.90		RIJK-GEÏLLUSTREERDE REISBESCHRIJVINGEN	
H. P. LEOPOLD'S U.-M.		UIT JAPAN EN CHINA	

de kritieken te kijken die na het verschijnen van *Nippon* verschillende dag- en weekbladen vulden. Deze werpen namelijk een interessant licht op hoe men over het nalatenschap van Couperus dacht zo kort na zijn dood.

Henri Borel

Al snel na het verschijnen van de bundel schrijft Henri Borel een uitgebreide recensie waarin hij het werk van zijn overleden vriend uitvoerig prijst. Hoewel Borel herhaaldelijk vol lof over Couperus' oeuvre schrijft, moet hij uiteindelijk constateren dat 'zijn Reisbrieven in de Haagsche Post [...] een teleurstelling zijn geweest'.⁴ Deze teleurstelling ligt niet aan Couperus' literaire kwaliteiten. Integendeel, niet vies van enige superlatieven karakteriseert hij de schrijfstijl als 'altijd met prachtig gevoel voor rhythmie, en een enkel maal ook uit puren, onweerstaanbaren scheppingsdrang, verzaligd in eigen geschapen, zuiver aesthetische sfeer!'⁵ Nee, wat Borel zo tegenstaat aan deze Japanse reisbrieven zijn de afkeurende houding van Couperus tegenover het Japanse volk en de vele onnauwkeurige beschrijvingen van de Japanse cultuur. Hij zet dan ook uitgebreid uiteen welke fouten Couperus begaat als deze de boeddhistische religie en gebruiken beschrijft, waarbij hij Couperus vooral verwijt zich niet voldoende in de cultuur verdiept te hebben.

Dat Borel zich zo kritisch uitlaat over feitelijke onjuistheden in Couperus' brieven komt waarschijnlijk doordat juist hij Couperus heeft geholpen zich voor te bereiden op diens reis.⁶ De China-kenner en schrijver van het door Couperus zo gewaardeerde boek *Wijsheid en schoonheid van China* (1895) zal ongetwijfeld veel waarde hebben gehecht aan een correcte weergave van deze oosterse landen. Hij moet dan uiteindelijk ook concluderen dat Couperus niet de juiste persoon was om een goede indruk van China en Japan te kunnen geven. Hoewel Borel dit niet zozeer de schuld van Couperus vindt, is zijn kritiek er niet minder mals op:

Een groot gedeelte der fout berust ook bij de Haagsche Post – en ik zeg dit met evenveel respect voor het Amerikaansch-royale gebaar, waarmede zij Couperus op een zoo dure reis uitzond – die in de meening schijnt geweest te zijn, dat een Nederlandsch litterator, die nooit speciale studie van China en Japan had gemaakt, en nooit door jarenlang verblijf in het Verre Oosten met de ziel aan China en Japan vertrouwd was geraakt, terwijl hij bovendien als een gereïncarneerde Romein was, in staat zou zijn, onder eenige luttele maanden reizen door, met kennis en inzicht over die landen te schrijven. Het was toch te voorzien, dat zelfs een kunstenaar als Couperus tot zoo iets, vooruit als onmogelijkheid te voorspellen, niet in staat zou zijn.⁷

Toeristenfouten

Borels observatie dat Couperus' 'Latijnse ziel' niet op zijn plaats zou zijn in Japan wordt door meerdere recensenten gedeeld. In *De Sumatra post* schrijft ene H.V. dat het 'petietierige Japan' een 'horribele uitwerking' zou hebben gehad op een 'fijnen geest als Louis Couperus'⁸ en J.H. François meent in *De Indische Courant* dat 'Couperus, de dweper met Italië en de oude Romeinsche beschaving, niet de ziel van het Oosten en zeker niet die van Japan [vermocht te verstaan].'⁹ Onder deze recensenten zijn het voornamelijk de kenners van de oosterse culturen die Couperus het meeste vuur aan de schenen leggen. Zeer streng is bijvoorbeeld de recensie van S. van Praag, die in de jaren twintig



Henri Borel in zijn studeerkamer, 1913.
Wikimedia.

enkele verhalen van Monzaemon Chikamatsu uit het Japans vertaalde. Hij oordeelt dat Couperus Japan niet voldoende weet te appreciëren, simpelweg omdat hij een paar grove toeristenfouten begaat. 'Maar wie bezit het vermogen,' vraagt Van Praag zich af, 'om uit het aantal gidsen, die u dadelijk na aankomst in Japan van alle kanten bespringen, nu juist den goeden te kiezen? Ik waag een stout woord uit te spreken, maar ik krijg zoo den indruk, dat Couperus er met den zijnen is ingeloopten.'¹⁰



Louis Feber (1885-1964). Collectie Literatuurmuseum, Den Haag.

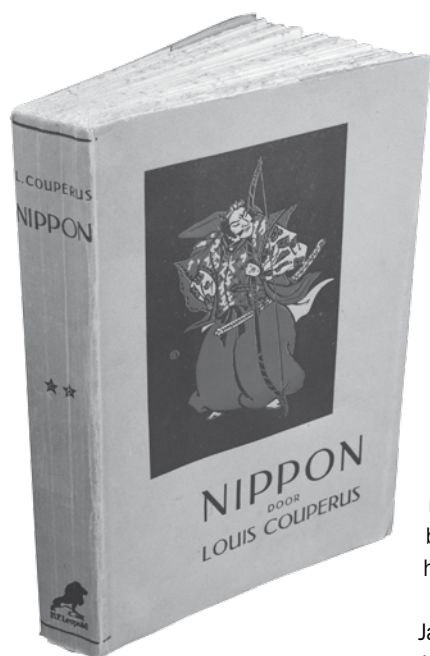
Ook Indië-specialist en parlementariër Louis Feber heeft zijn bedenkingen bij de keuze van de *Haagsche Post* om juist Couperus naar China en Japan te sturen. Ondanks het feit dat Couperus verdienstelijk zijn journalistieke plicht vervulde en een reeks brieven schreef die van het begin tot het einde boeit, kan de lezer niet om Couperus' cynisme heen. 'Ieder ogenblik stuit ge in "Nippon" op van die bittere, cynische zinnen, die opeens, midden door den virtuosos volzinnenvloed héén verraden, dat Japan en de Japanners den auteur een groote teleurstelling waren.'¹¹

De negatieve toon die veel recensenten bij Couperus ontwaren, is volgens hen vooral te wijten aan de ernstige ziekte waardoor Couperus halsoverkop van Nara naar Kobe werd gebracht, waar hij zeven weken in het International Hospital verbleef. Over de ervaring van ziek zijn in Japan schrijft Couperus het volgende: 'Ik wil niet in een Japansch hospitaal en door die pedante, laatdunkende Japanners worden behandeld in de Japanse taal.'¹² De wrange toon die hier al in Couperus' schrijven doorsijpelt, blijft ook in de kritieken niet onopgemerkt. In *De Sumatra post* merkt H.V. op dat tijdens het schrijven van deze brieven 'deze influenza bezig was zijn laatste werk te vernielen'.¹³ Deze recensent gaat zelfs zo ver de toon van de brieven te bestempelen als lelijk en beticht Couperus op de koop toe van kankeren.

Een cynisch taalvirtuoos

Ondanks alle kritiek die Couperus ten deel valt in deze recensies, zien haast alle recensenten zich genoodzaakt om alsnog de rijke literaire nalatenschap van Couperus te roemen. Wellicht uit plichtsbef tegenover de overleden schrijver menen Borel, Van Praag en Feber dat ondanks de cynische toon van *Nippon*, het werk getuigt van Couperus' virtueuze schrijverschap. Stuk voor stuk nemen deze recensenten de gelegenheid om nog even stil te staan bij Couperus' rijke oeuvre en hoe jammerlijk het is om afscheid te moeten nemen van deze literator. Recensent Jacques Gerard de Haas meent zelfs dat *Nippon* een indicatie was dat Couperus vlak voor zijn overlijden nog 'aan 't begin stond van een nieuwe letterkundige periode'.¹⁴ *Nippon* werd duidelijk niet door iedereen argwanend ontvangen en de kritiek die er is, lijkt uitsluitend over de inhoud te gaan. Ook degenen die hun beklag doen over de negatieve stemming van Couperus moeten erkennen dat *Nippon* getuigt van zijn kundige vertelkunsten.

Een enkele recensent haalt zelfs uit naar eerdere recensies die Couperus op zijn gebrek aan feitelijke kennis afrekenen. Bijna een halfjaar na het verschijnen van *Nippon* bespreekt Gerard van Hulzen de reisbrieven nog uitgebreid in het septembernummer van literair tijdschrift *Mork's Magazijn*. Waar eerdere recensenten, ondanks hun waardering voor Couperus' schrijven, hem terechtwijzen vanwege zijn mopperende toon en feitelijke onjuistheden, verdedigt Van Hulzen Couperus juist. Hij beklagt zich over de strenge toon die eerdere recensenten hebben aangeslagen en die hij afdoet als ongepaste betweterigheid. In plaats van zich te richten op kleine fouten, zouden deze recensenten het werk moeten beoordelen voor wat het beoogt te doen, namelijk vanuit een toeristisch standpunt Japan te tonen aan de lezers van deze brieven.¹⁵



En als beschouwend toerist is Couperus volgens Van Hulzen zeer geslaagd. Hij trekt de vergelijking met de reisindrukken van Frans Erens. Hoewel deze schrijvers sterk van elkaar verschillen, meent Van Hulzen dat er grote overeenkomsten zijn tussen beider schrijvers' observatievermogen.¹⁶ De positieve vergelijking die Van Hulzen maakt, mag niet te veel opzien baren aangezien Erens zelf een maand eerder nog een zeer lovende kritiek over *Nippon* voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* schreef. Erens roemt de souplesse waarmee Couperus zijn observaties neerschrijft. 'Wanneer Couperus hier aan het woord is, lijkt het alsof hij alles zoo maar uit zijn mouw schudt, alsof hij geen moeite behoeft te doen om zich te herinneren, alsof alles hem zoo maar van zelf voor den geest komt.'¹⁷

Juist de uitbundige beschrijvingen van de Japanse gebruiken en mensen, of deze nu positief of negatief zijn, zorgen ervoor dat Couperus erin slaagt zijn lezer daadwerkelijk mee te nemen

op reis. Net zoals Van Hulzen erkent Erens dat Couperus er niet op uit was een informatieve beschouwing over Japan te schrijven, maar in plaats daarvan Japan te beschrijven vanuit het oogpunt van een westerse toerist, met alle eigenaardigheden en bijzonderheden die Couperus als westerling opvallen.¹⁸ Juist dat maakt deze bundel tot een verdienstelijke verzameling reisbrieven. 🐼

Uitgave van Nippon door uitgeverij Leopold, 1925, met illustratie van Tjipke Visser. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Noten

1. Zie de 'Verantwoording' in L. Couperus, *Oostwaarts*. *Volledige Werken Louis Couperus* 45, p.283; en de 'Verantwoording' in L. Couperus, *Nippon*. *Volledige Werken Louis Couperus* 48, p.227.
2. Zie de 'Verantwoording' in L. Couperus, *Nippon*, p.226.
3. Zie de 'Verantwoording' in L. Couperus, *Oostwaarts*, p.288-289.
4. H. Borel, 'Louis Couperus in Japan'. In: *Het Vaderland* 1925, 24 mei, ochtendblad B, p.1.
5. Idem.
6. J. Buschman, 'Louis Couperus en Henri Borel: impressie van een vriendschap.' In: *Vlaanderen* 52 (2003), p.195.
7. H. Borel, 'Louis Couperus in Japan', p.1.
8. H.V., z.t. [over *Nippon*]. In: *De Sumatra post* 1925, 27 juni, p.5.
9. J.H. François, z.t. [over *Nippon*]. In: *De Indische Courant* 1926, 30 januari, p.9.
10. S. van Praag, 'Over twee Japanse reisbeschrijvingen.' In: *Algemeen Handelsblad* 1925, 22 augustus, bijvoegsel, p.3.
11. L. Feber, 'Uit Couperus' nalatenschap.' In: *De Maasbode* 1925, 23 mei, avondblad, p.1.
12. L. Couperus, *Nippon*, p.85.
13. H.V., z.t. [over *Nippon*], p.5.
14. J. G. de Haas, 'Nippon.' In: *Nieuwsblad van het Noorden* 1925, 14 augustus, p.9.
15. G. van Hulzen, z.t. [over *Nippon*]. In: *Mork's Magazijn* 5 (september 1925), p.496.
16. Idem.
17. F. Erens, z.t. [over *Nippon*]. In: *Nieuwe Rotterdamse Courant* 1925, 29 augustus, avondblad A, p.2.
18. Idem.

Het echtpaar Soulier

Over Couperus' kennissenkring is weinig bekend. Tijdens zijn langdurige buitenlandse verblijven zou hij geen 'contacten van betekenis' hebben opgedaan, volgens H.T.M. van Vliet in zijn inleiding bij *De correspondentie*. Uit de overgeleverde brieven van Couperus uit Rome rijst echter een ander beeld. Wie waren de door hem genoemde vrienden en bekenden? Nauwkeurig speurwerk levert verrassende biografische informatie.

Door Evert Paul Veltkamp

In *Langs lijnen van geleidelijkheid* schrijft Couperus over Virgilio hertog van San Stefano, prins van Forte-Braccio dat hij behalve op het familiekasteel in de Abruzzes ook in het Palazzo Ruspoli woont.¹ Dit is een werkelijk bestaand palazzo dat sinds 1713 toebehoort aan de prinselijke familie Ruspoli. Het is bekend omdat het een van de vier 'wonderen van Rome' herbergt: de trappen. Het is niet onwaarschijnlijk dat Couperus en zijn vrouw die trappen zelf beklommen hebben, zoals de fictieve Gilio en zijn Amerikaanse vrouw Urania en zoals de prinsen Ruspoli zelf. Couperus had namelijk vrienden die een appartement in het palazzo bewoonden: het echtpaar Soulier. En zelf woonde hij er vlak tegenover, aan de Via del Corso, waar hij in 1911 schrijft:



Trappen in het Palazzo Ruspoli, Rome.

De morgen in de straat begint laat: de Romein is niet vroeg op. Om negen uur des morgens is de straat nog doodsch en verlaten. De mooie winkels echter openen, langzamerhand; de eerste zonneschijn verwaardigt zich lui tusschen hooge huizen en historische paleizen haar morgengoud zacht en week uit te spreiden; de straat bevolkt zich, maar weinig. Zij is echter aardig te bekijken van uit mijn hooge raam, de morgenstraat. Want over mij tint zich de verweerdheid van het Palazzo Ruspoli in de morgenzon als met bronzen en gulden glansen en een oud Italiaansch paleis is zoo innig mooi en somber grootsch in de zachte teederheid van het eerste licht. En het eerste licht, als de Romein zelve, is laat, in de straat: het verrijst niet vóór negenen, nu in Februari, over de hooge paleizen en huizen.²

Vanaf 1893 verbleef het echtpaar Couperus met regelmaat in Rome.³ Daar hadden ze contacten met verschillende Nederlanders maar ook met Italianen en residerende kunstenaars.⁴ In de eerste plaats is daar natuurlijk jhr. Johan Ram, dan Pier Pander, daarnaast Maurits Wagenvoort. Couperus komt er in aanraking met de futuristen,⁵ er is zijn vriend 'Orlando', Mathilde Scheurleer, mevrouw Von Müffling-Wesselman van Helmond,⁶ de dames Boon Hartsinck,⁷ hij ontmoet er de Italiaanse schrijver en journalist Luigi Siciliani (1881-1925),⁸ hoort er Willem Mengelberg,⁹ ziet er Herman Roelvink en de actrice Theo Mann-Bouwmeester.¹⁰ En dan is er dus het echtpaar Soulier.¹¹ Wie waren die laatsten?



Links: Maria Susanna Anthonia Luden (1858-1938). Daaronder: Jean David Henri Soulier (1848-1920). Rechts: Huis Stoutenburg (tegenwoordig te Leusden) in 1891, foto van George Lodewijk Hasseleij Kirchner (1860-1935).

Huisonderricht

Net als mevrouw Von Müffling, een andere Romeinse kennis van het echtpaar Couperus, was mevrouw Soulier, in tegenstelling tot haar echtgenoot, Nederlandse. Ze was als Maria Susanna Anthonia Luden (1858-1938) geboren in een zeer rijk Amsterdams geslacht als dochter van mr. Johannes Luden, heer van Stoutenburg en diens tweede echtgenote Johanna Doeffer, de laatste een dochter van het bekende opperhoofd van Dejima, Hendrik Doeffer (1777-1835); zij was geboren aan de Amsterdamse Keizersgracht op nummer 674, naast het huidige Museum Van Loon. Haar grootvader kocht in 1833 kasteel Stoutenburg dat haar vader in 1862 liet afbreken om er een nieuw huis neer te zetten dat in 1865 gereed kwam; dat nieuwe huis liet zij op haar beurt in 1888 afbreken waarna zij een nieuw, het thans nog bestaande Stoutenburg liet bouwen.¹² Op 20 juni 1878 trouwde zij in Amsterdam met Jean David Henri Soulier (1848-1920), hoogleraar in de geschiedenis van de wijsbegeerte aan de universiteit van Genève en later senator van het Italiaanse koninkrijk.¹³ Soulier was naar Nederland gekomen om aan Maria Luden huisonderricht te geven.¹⁴ Direct na het huwelijk vestigde het echtpaar zich in Zwitserland, even later gevolgd door haar moeder en haar broer Johannes Luden van Stoutenburg, die in 1880 op negentienjarige leeftijd in het Franse Pau zou overlijden.¹⁵ In 1884 werd uit het huwelijk Soulier-Luden een dochter geboren: Margherita (Jeanne Marguerite Aurore); die laatste zou in 1905 trouwen met Don Luigi baron Compagna, prins van Marsiconovo (een titel die hij van zijn moeder erfde). Don Luigi was kamerheer van koningin Elena van Italië, sinds 1896 de echtgenote van de latere koning Victor Emanuel.

Victor Emanuel had in 1891 als kroonprins een bezoek gebracht aan Nederland en was daarbij ook ontvangen door het echtpaar Soulier-Luden op kasteel Stoutenburg, in aanwezigheid van de weduwe Luden van Stoutenburg-Doeffer. Tijdens zijn bezoek had de kroonprins geluncht op Paleis het Loo bij de koningin-regentes Emma, waarbij hij was voorgesteld aan koningin Wilhelmina; de kleine Margherita had de kroonprins daarbij een boekje aangeboden dat was samengesteld uit bloemen met de kleuren van de Nederlandse en Italiaanse vlaggen.¹⁶ Een jaar later zouden de weduwe Luden van Stoutenburg en het echtpaar Soulier-Luden ook een grote receptie van koningin-regentes Emma bijwonen op paleis Soestdijk.¹⁷

Fundatie Luden van Stoutenburg

Waren de Souliers dus al in Nederland aanwezig in hofkringen, in Italië waren ze dat evenzeer. Hun dochter was immers getrouwd met een kamerheer van koningin Elena. Het echtpaar verkeerde ook in de vriendenkring van het echtpaar Couperus, aangezien de Souliers hun het overlijden meldden van hun gemeenschappelijke vriendin Von Müffling.¹⁸ Het is zeer waarschijnlijk dat het echtpaar Couperus en het echtpaar Soulier elkaar geregeld in Rome hebben ontmoet;¹⁹ helaas is hun correspondentie niet overgeleverd en boeken met opdrachten zijn niet bekend.

In een brief van 6 april 1901 schrijft Couperus: 'Ook de Souliers uit Rome hebben wij hier [in Nice, red.] gezien; zij, mooi als steeds; heel sympathieke mensen, wat ze ook van hen verteld hebben.' De Souliers gingen dus over de tong. Sinds 1897 was het echtpaar Soulier in rechtszaken verwikkeld over de aankoop van het kasteel van Zanzati met toebehoren en de betaling ervan door Maria Luden met vermeend waardeloze Amerikaanse aandelen (waardoor ze verdacht werd van oplichting). In een eerste proces werd ze van oplichting vrijgesproken, een tweede proces bij het Hof van Beroep resulteerde in een uitspraak op 10 mei 1902, waarin het contract van aankoop nietig werd verklaard en de verkopers verplicht de aandelen zo spoedig mogelijk terug te geven aan Maria Luden, of anders een vastgesteld bedrag overeenkomend met de waarde ervan, inclusief de wettelijke rente. Bovendien werden de verkopers veroordeeld tot betaling van alle proceskosten.²⁰

Mevrouw Soulier-Luden van Stoutenburg is echter in Nederland nog bekender geworden door de oprichting in 1928 van de Stichting Fundatie Luden van Stoutenburg.²¹ Deze stichting sloot zeer nauw aan bij de doelstellingen van een vanaf 1905 werkzame stichting, de Fundatie Van den Santheuvel, Sobbe, met name gericht op ziekenzorg. Mevrouw Soulier bepaalde echter dat Italiaanse instellingen of Italianen in het bijzonder gesteund dienden te worden. De gelden zouden pas vrijkomen na haar overlijden c.q. na het vruchtgebruik dat haar dochter zou genieten na haar overlijden. Haar dochter was overigens een zeer erudiete vrouw die de kunsten in Napels zeer gestimuleerd heeft en daar een belangrijke mecenas was. Zij had viool en compositie gestudeerd in Rome en had zelf composities geschreven op verzen van bijvoorbeeld Gabriele d'Annunzio. Mevrouw Soulier-Luden overleed op 7 februari 1938. Haar dochter overleed op hoge leeftijd op 24 december 1977 en toen kwam het fonds volledig vrij ten behoeve van de door mevrouw Soulier-Luden van Stoutenburg opgerichte stichting. 🐼

Noten

1. Louis Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid. Volledige werken Louis Couperus* 16, p.74.
2. Louis Couperus, *Van en over alles en iedereen. Volledige werken Louis Couperus* 35, p.57-58.
3. Louis Couperus, *De correspondentie*. Amsterdam, 2013: van 10 december 1893 – 24 maart 1894, november 1895 – 4 maart 1896, 14 februari 1903 – 22 maart 1903, 27 februari 1904 – 23 april 1904, 28 januari 1905 [maar voor drie weken, zie brief 603], 10 december 1906 – 4 maart 1907, 4 januari 1911 – 2 mei 1911, 1 april 1914 – 12 mei 1914. Na mei 1914 heeft Couperus Rome nooit meer teruggezien.
4. Niettemin meent Van Vliet dat dat anders lag. Zie H.T.M. van Vliet, 'Inleiding' in: Louis Couperus, *De correspondentie* I, p.11.
5. Zie voor Couperus, Wagenvoort, Rome en de futuristen: Marco Entrop, 'Apachen aan de Arno. Couperus, Wagenvoort en de futuristen.' In: *De Parelduiker* 18 (2013) nr.4 [themanummer Louis Couperus], p.49-60.
6. Zie Louis Couperus, *De correspondentie*, brief 210 (ongedateerd) en bijbehorende voetnoten.

7. Louis Couperus, *De correspondentie*, briefkaart 1415 van juli 1923. Zie voorts: Caroline de Westenholz, "Maar als 't zo druk loopt ga ik lallen..." Brieven aan de dames Boon Hartsinck uit de collectie Sine Qua Non'. In: *Arabesken* 15 (2007) nr.29 (mei), p.36-49.
8. Zie Louis Couperus, *De correspondentie*, brief 686 van (poststempel:) 4 maart 1907 en bijbehorende voetnoot.
9. Zie Louis Couperus, *De correspondentie*, brief 1033 van 10 oktober 1915.
10. Zie over de relatie Couperus en Roelvink: Evert Paul Veltkamp, *Louis Couperus en Herman Roelvink. Gevolgd door Louis Couperus. Herman Roelvink*, en: Herman Roelvink. *In memoriam Louis Couperus*. Brussel, 1998. Hierin komt ook de ontmoeting met Theo Mann-Boumeester ter sprake.
11. Zie Louis Couperus, *De correspondentie*, brief 412 van (poststempel:) 6 april 1901, waarna Van Vliet opmerkt (brief 412, noot 5): 'Geen gegevens gevonden'.
12. Hans Janssen en Diederik Bente, 'Stoutenburg'. In: *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht, 1995, p.425-428.
13. In de Amsterdamse huwelijksakte wordt hij aangeduid als afkomstig van Angrogne (Zwitserland); Angrogna ligt echter in de provincie Turijn in Italië. (Ook Van Eeghen duidt hem aan als Zwitser, zie noot 21.) Getuige zijn senatorschap zal hij van Italiaanse nationaliteit zijn geweest, evenals zijn vrouw, zoals in de oprichtingsakte van de Stichting Fundatie Luden van Stoutenburg wordt vermeld, zie verderop.
14. Zie hiervoor het lemma over Enrico Soulier in de Dizionario Biografico on-line dei Protestanti in Italia (<http://www.studivaldesi.org>).
15. *De locomotief* 1880, 3 februari.
16. *Algemeen Handelsblad* 1891, 7 oktober.
17. *Algemeen Handelsblad* 1892, 18 september.
18. Louis Couperus, *De correspondentie*, brief 412.
19. *Nederland's Patriciaat* 5 (1914), p.279, waar de adressen van het echtpaar Soulier worden vermeld als: *Huis Stoutenburg en Palazzo Ruspoli*.
20. Voor de informatie over de rechtszaken in Italië is dank verschuldigd aan dr. Marije van Osnabrugge en aan Erik Schoonhoven.
21. I.H. van Eeghen, 'De Fundatie Van den Santheuvel, Sobbe of tien vrouwen en één man'. In: *Amstelodamum* 73 (1981), p.115-154, en m.n. p.127-129; en laatstelijk: *Een aanzienlijk kapitaal nuttig besteed. 100 jaar Fundatie Van den Santheuvel, Sobbe 1905-2005*. Amsterdam, 2005, p.33.

Nieuwsbrief Louis Couperus Museum

Het Louis Couperus Museum heeft zijn vierde lustrium bijna achter de rug. Op 10 juni was er in het museum een ontvangst met een optreden van Anita Poolman, die teksten van Couperus voordroeg. Na afloop werd er een glas prosecco geheven op de afgelopen twintig jaar en op de toekomst. Het was een interessant en feestelijk jaar. De tentoonstelling trok veel en verschillend publiek. Bestuur en management zijn tevreden over de belangstelling voor de jubileumtentoonstelling. 🍷

NOVEMBER 2016 - MEI 2017

Schilderen met woorden **Een nieuwe blik op de poëzie van Louis Couperus**

Gastconservator Frans van der Linden was druk doende met de catalogus en de expositie *Schilderen met woorden. Een nieuwe kijk op de poëzie van Couperus*. Diens dichtkunst vindt vaak haar inspiratie in negentiende-eeuwse schilder- en beeldhouwkunst. Afbeeldingen met werken van

zulke uiteenlopende kunstenaars als Arnold Böcklin, Frederic Lord Leighton, Hans Makart en Arthur Rackham sieren de wanden van het museum. In de serre is het beeld Alba van Pier Pander te bewonderen. De gedichten die met deze kunstwerken in verband staan worden groot en goed leesbaar afgedrukt op textiel. Mees Arntz, een student aan de Academie van Beeldende Kunst, heeft illustraties gemaakt bij de 'sonnettenroman' *Endymion*, die verhaalt over de avonturen van een Alexandrijnse volksjongen aan het begin van onze jaartelling. Via een televisie-monitor is de voordracht van gedichten door acteur Joop Keesmaat te beluisteren. Het is, kortom, een verrassende presentatie van een tot nu toe verborgen gebleven talent van Louis Couperus. De begeleidende catalogus staat zoals gewoonlijk in de 'Couperiaanse leesmolen' en is op A4-formaat te koop in de museumwinkel. Onmisbaar voor goed begrip van de expositie is natuurlijk de door Frans van der Linden bezorgde dichtbundel, *O gouden, stralenshelle fantazie! Een bloemlezing uit het werk van Louis Couperus* (2015).



Mees Arntz, *Endymion in de tempel van Eros*, fineliner op mat papier ingevuld met bristle in Adobe Photoshop (2016). Collectie Louis Couperus Museum.

De expositie in het Louis Couperus Museum wordt mede mogelijk gemaakt dankzij een financiële bijdrage van het Prins Bernard Cultuurfonds.

ZOMER 2017

Couperus en Bauer

De reisboeken van Louis Couperus hebben altijd de aandacht getrokken van liefhebbers en onderzoekers vanwege hun levendigheid en persoonlijke inslag. Een uitzondering hierop vormt het onderschatte meesterwerkje *Met Louis Couperus in Afrika*, dat in 1921 verscheen. Couperus reisde in 1920-21 zes maanden rond in Algerije en Tunesië en deed daarvan verslag in de *Haagsche Post*. Aanvankelijk meende de schrijver overal de sprookjes van *Duizend-en-één-nacht* te zien. Dat overkwam ook de schilder en etser Marius Bauer (1867-1932), die rond dezelfde tijd als Couperus zijn hart ophaalde in Algerije. Hoe ondergingen beide grote kunstenaars, die elkaar nooit hebben ontmoet, de kennis-making met de 'Arabische' wereld?

Ter gelegenheid van de honderdvijftigste geboortedag van Bauer organiseert het Louis Couperus Museum volgende zomer een spannende confrontatie tussen deze twee grootmeesters van het oriëntalisme, op de tentoonstelling *Een dandy in de Oriënt. Couperus en Bauer in Algerije*. De expositie sluit aan bij andere evenementen in het Bauerjaar 2017, zoals een tentoonstelling in het museum Jan Heestershuis in Schijndel en in Pulchri Studio te Den Haag.

Bij de tentoonstelling in het Louis Couperus Museum verschijnt de rijk geïllustreerde catalogus *Een dandy in de Oriënt. Louis Couperus in Algerije* (Uitgeverij Bas Lubberhuizen) van José Buschman. Met deze publicatie hernieuwt zij haar eerdere, veelgeprezen onderzoek naar een van de meest curieuze episodes in het leven van de Haagse schrijver. Gebruikmakend van recente vondsten

volgt Buschman de Algerijnse reis aan de hand van citaten, niet eerder gepubliceerde historische foto's, unieke reisbrochures en authentieke reisverslagen van tijdgenoten, onder wie de gereformeerde voorman Abraham Kuypers, de mysterieuze ontdekkingsreiziger Isabelle Eberhardt, de vrijgevochten journalist Maurits Wagenvoort en de fijnzinnige etser Philippe Zilcken.

Marius Bauer heeft zijn indrukken van Algerije niet

alleen in schetsen, maar ook in brieven weergegeven. Deze brieven worden in *Een dandy in de Oriënt* voor het eerst aan het grote publiek gepresenteerd, verlicht met afbeeldingen van Bauers tekeningen, schetsen en olieverfschilderijen. Marius Bauer werd al in zijn eigen tijd gezien als een formidabel kunstenaar. Couperus vond Bauer een 'sublim artist', terwijl Bauer veel 'sympathie' had voor het werk van Couperus. Diens teksten lijken verbluffend vaak onderschriften bij de schetsen die Bauer in Algerije heeft gemaakt. Over Bauers illustraties voor de sprookjes van *Duizend-en-één-*



Marius Bauer, illustratie voor *Duizend-en-één-nacht*, aquarel (ca. 1922). Privécollectie.

nacht schreef Couperus zelfs hoe deze onomstootelijk bewezen dat ook noordelijke geesten 'de weelderige Arabische legende' konden oproepen.

José Buschman is historica. Zij is medeoprichter van het Louis Couperus Genootschap. Zij publiceerde onder meer *Zoo ik iets ben, ben ik een Hagenaar* (1996), *Louis Couperus, een Haagse wandeling* (2013) en *Couperus Culinair, de lievelingsgerechten van Louis Couperus* (2013). 🍷

Nieuwe aanwinsten

Uit handen van Amice Gerard Soeteman, de vaste scenarioschrijver van filmmaker Paul Verhoeven, ontving het museum een exemplaar van het scenario voor de film *De stille kracht* die nog steeds niet verwezenlijkt is. In de begeleidende brief vertelt hij over het stoute plan om er een internationale, Engelstalige film van te maken. Budget: 15 à 17 mil-

joen euro. Dat geld is voorlopig nog niet aanwezig, maar zoals Soeteman schrijft: niets is onmogelijk. Heel bijzonder is een 'weelde'-exemplaar zoals de schrijver het noemde (wij vermoeden dat Couperus het woord 'luxe-uitgave' burgerlijk zou hebben gevonden) van de eerste druk van *De komedianten* dat Couperus ooit zelf aan zijn zwager Ben Vlieland Hein geschonken heeft. Het museum kreeg dit aangeboden door Tonia Oltiványi-van Riemsdijk, een afstammeling van S.K. Vlieland Hein-Valette. Het is nummer 3 uit een oplage van 25 genummerde exemplaren, gesignd door de schrijver, in een rode peau de suède band, een kostbaar kleinood. Wij hopen het spoedig aan ons publiek te kunnen laten zien. 🐾

Nieuws medewerkers Louis Couperus Museum

Op 5 juli was er een jubileumuitje met de medewerkers van het Louis Couperus Museum naar het Huygens Museum Hofwijck in Voorburg. Drieëntwintig van de vijfentwintig vrijwilligers waren aanwezig. Zij werden ontvangen met thee en een speciaal voor de gelegenheid bestelde taart. Vervolgens kregen ze een rondleiding door de directeur van het museum, Peter van der Ploeg, door huis en tuin. Het uitje werd besloten met een gezamenlijke maaltijd in het Italiaanse restaurant Donati aan de Parkweg in Voorburg. 🐾

Activiteiten 2017

Vrijdag 29 januari 2017 – Start van de Nationale Poëzieweek. Gedichten-estafette met jonge, aanstormende Haagse dichters onder de titel: 'Zo ik iets ben, ben ik een dichter.'
Zaterdag 19 maart, 16.00-17.00 uur – Couperus Quartet – concert van het cellokwartet van het Residentie-orkest, onder leiding van Ton van Lent. Er wordt muziek gespeeld uit de tijd van

Couperus. Voorafgaand aan het concert wordt voor-gelezen uit de poëzie van Couperus.

3-9 april Nationale Museumweek. Nadere informatie volgt. 🐾

Bestuurswisseling

Op 28 mei van dit jaar is volslagen onverwacht ons jongste bestuurslid, de zeer gewaardeerde kunsthistoricus en medewerker van het RKD, Erik Löffler overleden. Het bestuur en de medewerkers van het Louis Couperus Museum waren zeer geschokt door deze gebeurtenis. Zij willen bij deze nogmaals hun medeleven uitspreken met de vrouw en zoon van Erik. Diens waardevolle ideeën voor interessante exposities worden bij bestuursveranderingen node gemist. Eriks laatste inbreng was de mogelijkheid van een tentoonstelling over alle 'grand hotels' waar Couperus gelogeed heeft. We houden het in portefeuille.

Het bestuur heeft inmiddels een vervanger gevonden in de persoon van Sander Bink, neerlandicus en medewerker van het museum Ons' Lieve Heer op Solder in Amsterdam. Sander was gastconservator van de succesvolle expositie *Witte nachten. Carel de Nérée tot Babberich, Henri van Booven en Louis Couperus* (2015). Wij heten Sander harte-lijk welkom in ons bestuur. 🐾

Nieuwe vrijwilligers gezocht

Het Louis Couperus Museum heeft behoefte aan nieuwe vrijwilligers. Het gaat voornamelijk om het ontvangen van bezoekers en helpen bij evenementen in het museum. Heeft u interesse in de grote schrijver, woont u niet te ver weg, en het voor-naamste: heeft u tijd om twee à drie middagen per maand aan ons museum te wijden? Meldt u dan aan bij de manager, Jeannette van Bennekom, op 06-41 038 588 of per e-mail: info@louiscouperusmuseum.nl. 🐾



Frederic Lord Leighton, *The Bath of Psyche*, olieverf op doek (voor 1890). Collectie Tate Britain, Londen.

Van en over Couperus en anderen



Cécile en Elsa, strijd bare freules

Het ontstaan van deze dubbelbiografie doet denken aan een avonturenroman. Leijnse is op het spoor van de eigenzinnige freules Cécile en Elsa de Jong van Beek en Donk, als bij de opruiming van een Haagse bank een kist opduikt. Die blijkt gevuld met onbekende dagboeken en brieven van de familie De Jong van Beek en Donk. Met de nieuwe en al beschikbare documentatie kan biograaf Leijnse de fascinerende levens van de aristocratische zusters in kaart brengen. In het openbare leven staan zij op de barricaden, maar in het privéleven zorgen hun uitgesproken karakters voor problemen. Cécile (1866-1944) trouwt met de steenrijke Haagse projectontwikkelaar Adriaan Goekoop. In plaats van ondernemersvrouw wordt ze de schrijfster van de immens succesvolle feministische roman *Hilda van Suylenburg* (1897) en presidente van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid (1898). Als de tentoonstelling haar deuren sluit, wordt Cécile door haar man het huis uit gezet. Elsa (1868-1939) huwt geen geld, maar genialiteit: de componist Alphons Diepenbrock. In Amsterdam vestigt ze de eerste privépraktijk voor logopedie, maar haar feminisme zweert ze af.

Wie hoopt in deze biografie de hoofdpersoon van *Langs lijnen van geleidelijkheid* te ontmoeten, komt bedrogen uit. Leijnse laat zien dat Couperus' roman over het feminisme niet is geïnspireerd op het leven van Cécile de Jong van Beek en Donk. *Cécile en Elsa* is in 2016 bekroond met de Biografieprijs en de Libris Geschiedenis Prijs. Elisabeth Leijnse, *Cécile en Elsa, strijd bare freu-*

les. Amsterdam, De Geus, 2015, 29,95 euro, 638 blz., ISBN 978-90-445-3482-5

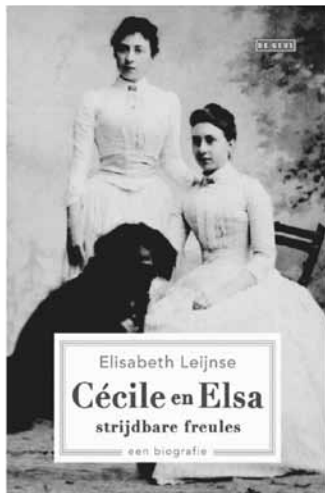
Het raadsel van de sfinx

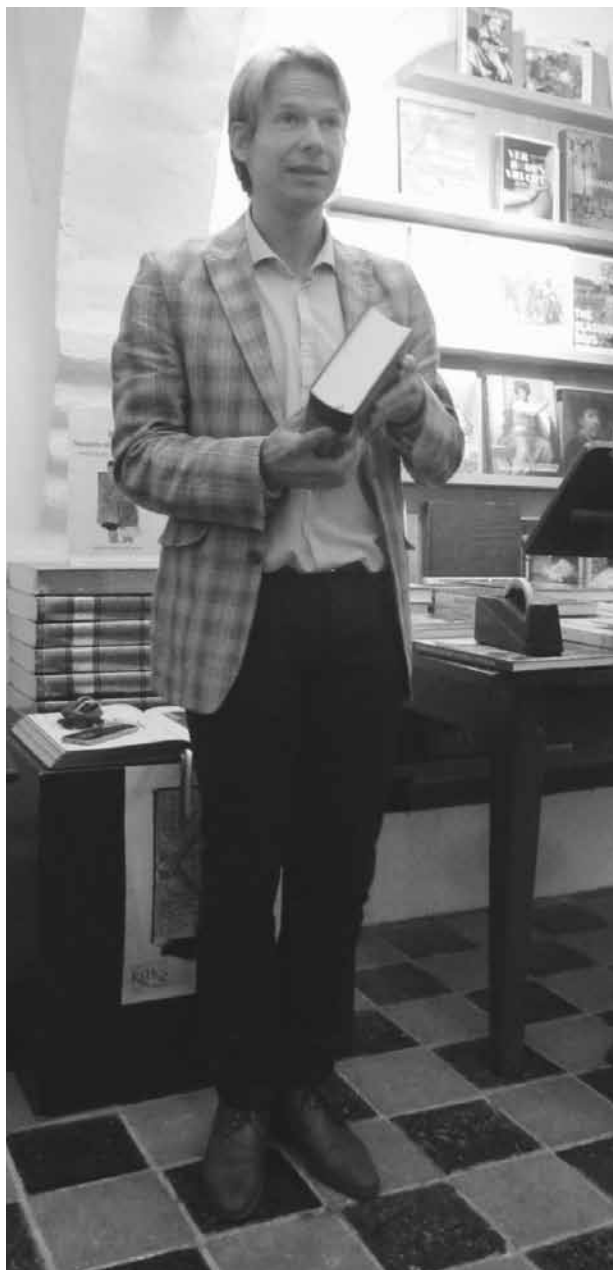
Bernard en Maarten Reith, die eerder een nieuwe editie van *Psyche* en *Fidessa* maakten met illustraties van hun oom Beb Reith, hebben hier nu een artikel over geschreven. Dit artikel, 'Het raadsel van de sfinx', is gepubliceerd in het oktobernummer 32.3 van *De Boekenwereld* (2016).

Couperus. Een leven

Op 10 november 2016 is in boekhandel Van Stockum in Leiden *Couperus. Een leven* gepresenteerd. De schrijver, Arabesken-redacteur Rémon van Gemenen, gaf een inleiding op zijn boek en las er een fragment uit voor. De voorzitter van het Louis Couperus Genootschap, Annebeth Simonsz, leidde de presentatie in en Eva van Weenen van uitgeverij Prometheus sprak de schrijver toe. Daarnaast was er mooie muziek van Beethoven door het voor de gelegenheid samengestelde Couperus-trio. Het eerste exemplaar werd overhandigd aan Gé Vaartjes. De nieuwe biografie schept een beeld van Couperus dat in veel opzichten afwijkt van het bestaande beeld dat door biografische onderzoekers is gecreëerd, natuurlijk in de eerste plaats door Frédéric

Bastet. Dit komt doordat Van Gemenen heel andere invalshoeken heeft gekozen, vaak met een psychologisch, filosofisch, sociologisch of cultuurhistorisch karakter. Hij analyseert het oeuvre van Couperus grondig en komt zo met nieuwe visies, bijvoorbeeld dat Couperus geen Tachtiger, naturalist of publieke intellectueel was. Ook Couperus' verhouding tot liefde en seksualiteit krijgt ruime aandacht. Dit verbindt Van Gemenen deels aan de context van Couperus' leven en werk, die in deze uitgebreide studie een belangrijke rol vervult. Veelvuldig plaatst hij Couperus tegen de achtergrond van literaire en maatschappelijke ontwikkelingen en bestudeert hij de relatie tus-





sen Couperus en zijn directe omgeving (Elisabeth, vrienden, familie) en indirecte omgeving, met name de critici en het algemene publiek, met wie hij een complexe, paradoxale verhouding had. De vele paradoxale, maar ook tegengestelde trekken in Couperus' persoonlijkheid en ideeën komen volop

aan bod. Het is, al met al, een veelomvattende levensbeschrijving, waarbij Van Gemenen al het onderzoek betreft dat tot op heden naar Couperus is gedaan en ook telkens duidelijk stelling neemt. De nadruk ligt hierbij op het rijke geestelijke leven van Couperus.



Links: auteur Rémon van Gemeren. Boven, midden: Annebeth Simonsz, voorzitter van het Genootschap, introduceert de auteur. Boven, rechts: muzikale omlijsting. Onder: biograaf Gé Vaartjes neemt het eerste exemplaar van Couperus. Een leven in ontvangst. Foto's: Han Peek.

Rémon van Gemeren, *Couperus. Een leven*. Prometheus, 2016, 958 blz., 39,95 euro, ISBN 978-90-351-4088-2 📖

Astoria



Bij Astoria Uitgeverij waren al aardig wat Couperus-titels te bestellen. Daarnaast hebben ze nu een nieuwe serie, *Rondom Couperus*, waarvan het eerste deel net is verschenen. 'Fokel Alvema is een Huysmans-lezende Friese freule die dood en verderf zaait aan de Amsterdamse grachten. Een *femme fatale* die doet denken aan Léonie uit *De stille kracht* (1900). *Fokel* werd bij verschijnen in 1898 vrijwel unaniem gekraakt door de kritiek: men vond het immoreel en te veel op Couperus lijken. En dat was géén aanbeveling. Maar *Fokel* is een bijzondere roman, alleen al omdat het een van de zéér weinige Nederlandse decadentistische romans is. Curieus is dat Van Loghem in zijn tijd een zeer gerespecteerd figuur was. Zijn lange, sentimentele en veelgelezen gedichten die hij, als Fiore della Neve, publiceerde werden echter weggehoond door de Tachtigers. Van Loghems proza was ook aanzienlijk interessanter maar is, mede door dat Tachtigers-oordeel, volstrekt vergeten en antiquarisch niet meer te vinden. Zo ook *Fokel* dat, zoals een criticus het noemde, een boek is 'waaraan een mens met gezonde denkbeelden niets heeft!' De criticus had natuurlijk gelijk, alle kunst is immers sowieso bepaald nutteloos. Wie echter eens 'rondom Couperus' wil lezen en op zoek is naar wat anders dan grauw realisme en arbeidersleed doet er goed aan *Fokel* ter hand te nemen. *Fokel* is het eerste deel in de reeks *Rondom Couperus*, waarin door Louis Couperus bewonderde en beïnvloede of anderszins aan Couperus verwante literaire teksten van rond 1900 zullen worden uitgegeven. De reeks wordt verzorgd door fin-de-siècle-kenner Sander Bink van rond1900.nl.' (bron: astoriauitgeverij.nl)

M.G.L. van Loghem, *Fokel*, met een nawoord van Sander Bink. Astoria Uitgeverij, 2016, 180 blz., 20,50 euro, ISBN 978-94-91618-38-3 📖

Lalito

Uitgeverij Lalito is bezig verschillende romans van Couperus opnieuw uit te geven. Inmiddels zijn *Eline Vere*, *De stille kracht* en *De boeken der kleine zielen* bij hen verschenen. Zie lalito.nl. 📖

Korte Arabesken

In Memoriam Erik P. Löffler

Het Louis Couperus Genootschap heeft op 28 mei 2016 een actief lid verloren. Toen in 2013 de 150ste geboortedag van Louis Couperus gevierd werd met een symposium, was Erik Löffler meteen bereid een lezing te houden over de taal van Couperus, het onderwerp van dit symposium. De titel van zijn rede was: *Decadentisme en woordkunst. Louis Couperus versus Gabriele D'Annunzio*. Het was een buitengewoon aardige voordracht, onder meer doordat de spreker zijn overvloedige kennis met een heel speciaal soort ironie kruide. Ik denk dat Couperus opgetogen geweest zou zijn. Een groot Couperuskenners is met hem heengegaan. Het Louis Couperus Genootschap is bedroefd om de 'Trionfo della morte', maar blijft dankbaar voor zijn verdiensten. (Marianne Hezemans. *Eindredacteur Couperus Cahiers*)

Veiling van een bijzonder exemplaar van Babel

Op 25 juli 2016 werd via Catawiki een bijzonder exemplaar geveild van Louis Couperus' *Babel*, in 1901 uitgegeven door L.J. Veen te Amsterdam. Het bandontwerp was van Jan Toorop, die de godin Astarte uit de proloog van het boek in de tekening verwerkte. Het bijzondere aan dit exemplaar is, dat het is voorzien van een opdracht van Couperus en is gedateerd en gesigneerd.

Er zijn 100 jaar geleden twee door Couperus gesigioneerde bibliotheek uitgaven verschenen: in 1917 *De komedianten*, in 25 genummerde exemplaren in suède, in drie kleurvarianten: rood, donkergrijs en lichtgrijs, waarvan nog geen 5 exemplaren over zijn. En in 1919 *De ode*, uitgebracht door Couperus' neef François Vlieland Hein, in een oplage van 250 genummerde en gesigioneerde exemplaren, deels in halfperkament, deels ingenaaid met slappe kaft, waarvan er nog maar een stuk of 25 in collecties zitten.

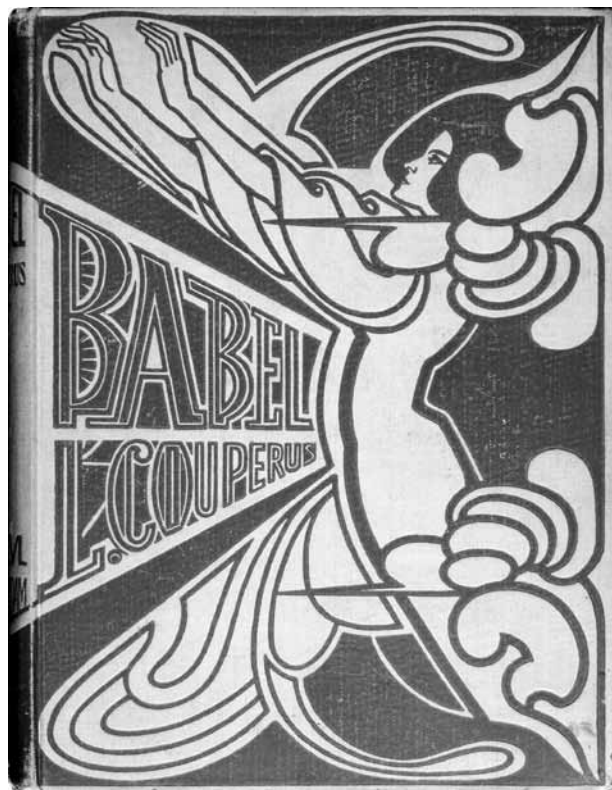
Honderd jaar geleden kwam het vrijwel niet voor dat een lezer de auteur vroeg een boek te signeren.

Er waren namelijk vrijwel geen momenten waarbij men de auteur zoiets kon vragen. Daarbij kwam dat Couperus het grootste deel van zijn leven in het buitenland vertoefde.

Het boek dat nu is geveild, is een spontaan gesigioneerd exemplaar, waarin de auteur ene heer Dee een plezier doet met de handgeschreven opdracht 'Aan den Heer C. Dee met hartelijke sympathie. Den Haag, Maart XVII'. De nieuwe eigenaar moest € 2.200 voor het boek neerleggen, maar daarvoor heeft hij dan ook een unicum in zijn verzameling. (Hans Matla)

Toneelgroep Amsterdam

In september 2016 ging het tweede deel van Ivo van Hoves Couperustrilogie, gespeeld door Toneelgroep Amsterdam, in première in Duitsland op



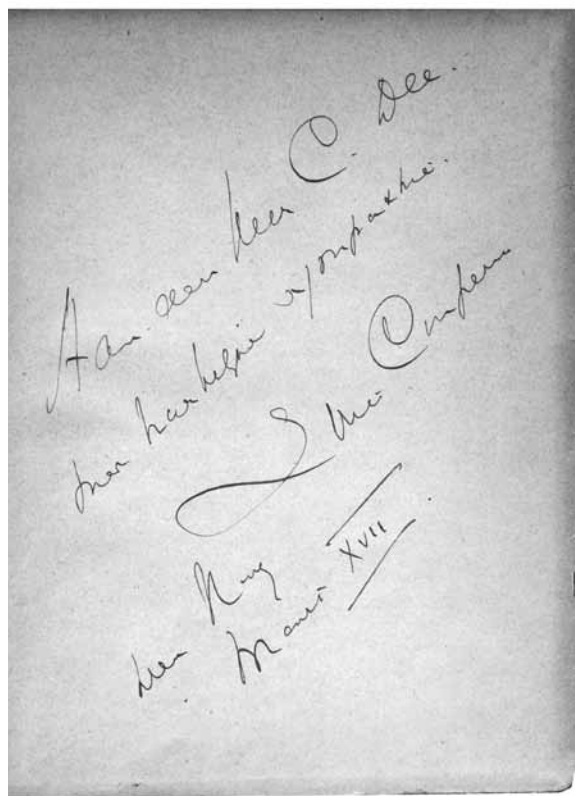
de Ruhrtriennale: De dingen die voorbijgaan.
 'Het tweede project is gebaseerd op de magistrale psychologische roman Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan (1906). Couperus stond een 'ontzettende, ontzaglijke tragedie' voor ogen. We zien hoe een doodgezwegen passiemoord in Nederlands-Indië een verwoestende invloed blijft uitoefenen op de familie van de stokoude Otilie en Takma. Het stilzwijgen van hun overspelige relatie en de moord op Otilies echtgenoot laten diepe sporen na in de opeenvolgende generaties, die gevangen zitten in een onverwerkt verleden.

Lot en Elly zijn de jongste telgen van dit verdoemde geslacht. Zij hopen zich uit de Haagse wurggreep te kunnen losmaken maar komen na hun huwelijksreis in Italië gedesillusioneerd weer thuis. Er is geen ontsnappen aan deze familie die aangetast is door vreselijke geheimen die het daglicht niet mogen zien.

Net als in De stille kracht toont Couperus dat hij zijn tijd ver vooruit is. Hij schildert het portret van een moderne familie die niet samenhangt en letterlijk over de wereld verspreid leeft. De familieleden worstelen met hun zinnelijkheid, hun geloof, hun angst voor de vergankelijkheid. Ze zijn gevlucht in zelfbedrog, perverse seksuele fantasieën, dromen van materieel geluk en onderlinge jaloezie. Een familie waarin bijna niemand durft toe te geven aan zijn diepste wensen en verlangens, durft te zijn wie hij echt is.' (bron: tga.nl)

In oktober volgde Antwerpen en in december Amsterdam. De kaarten zijn helaas al uitverkocht. Wel kunt u achter in dit nummer een recensie lezen en is het te hopen dat de voorstelling in reprise gaat. 🍷

*Links: omslag van Babel en de opdracht van Couperus hierin (midden).
 Rechts: Abke Haring en Aus Greidanus Jr. als Elly en Lot in De dingen die voorbijgaan van Toneelgroep Amsterdam. Foto: Jan Versweyveld.*





Johan W. Eland, *Hypnose in de Nederlandse literatuur. Het magnetisme van Louis Couperus*

Free Musketeers, 126 blz., ISBN 978-90-48434-02-2, 15,95 euro

Onder hypnose

W e weten dat Louis Couperus op 8 september 1892 een brief schreef aan Elise van Calcar, waarin hij onder meer schreef: 'Ik hoorde vroeger, dat ten Uwent séances plaats grepen. Vergeeft U mij mijne indiscretie, zoo zou ik U gaarne in October met mijne vrouw een bezoek brengen, en het zou ons zeer aangenaam zijn zulk eene séance bij te wonen.'¹ Of hij en Elisabeth ooit zo'n spiritistische séance hebben bijgewoond, weten we helaas niet, maar zijn interesse voor het spiritisme blijkt behalve uit dit citaat ook uit werken als *De boeken der kleine zielen*, *Over lichtende drempels* en *De stille kracht*. Ook aanverwante zaken als theosofisme en hypnose spelen een rol in *De boeken der kleine zielen*.

Aangezien Couperus als geen ander in staat was steeds de tijdsgeest aan te voelen en in diverse werken nieuwe ontwikkelingen als feminisme en anarchisme behandelde, is het interessant te bekijken waar hij zijn informatie vandaan haalde. Zoals Elisabeth Leijnse en Maarten Klein in dit nummer aantoonde, vereist dat enige studie. De heer Eland doet in *Hypnose in de Nederlandse literatuur. Het magnetisme van Louis Couperus* een poging uit te leggen waar Couperus zijn kennis over onder meer hypnose en spiritisme vandaan had, maar slaagt daar helaas niet echt in.

Eland is beheerder van de Hypnosebibliotheek in Den Bosch, wat hem toegang geeft tot vele werken over dit onderwerp die niet bij iedereen bekend zijn. Hoewel het interessant is daarover te lezen, is de opzet van zijn boek problematisch. Het doel is namelijk te bewijzen dat woorden als hypnose, sympathie en magnetisme niet figuurlijk, maar letterlijk moeten worden genomen. Een voorbeeld: 'sympathie' moet niet worden opgevat zoals in de uitdrukking 'sympathie hebben voor iemand', maar als de geneeskundige leer die gestoeld is op de idee dat bepaalde deeltjes elkaar aantrekken (sympathie) en afstoten (antipathie).

Dat is intrigerend, maar in plaats van een duidelijk kader te schetsen waarin eerst een paar van dit soort termen worden uitgelegd, om ze vervolgens op Couperus toe te passen, volgt een wirwar aan termen die soms niet of soms een paar pagina's later worden uitgelegd, ondersteund door verwijzingen naar literatuur uit verschillende tijdperken en verschillende landen. Die ondersteuning komt daardoor willekeurig over. In het algemeen wordt er veel informatie gegeven, maar ze is niet duidelijk geordend en werkt ook niet toe naar een algemeen beeld over dit onderwerp in de tijd van Couperus.

Pas over de helft van het boek komt Couperus ter sprake. Er wordt verwezen naar en geciteerd uit zijn werk, maar ook hier leidt dat vaak tot willekeur. Zo blijkt de hypnotiseertechniek van Addy uit *De boeken der kleine zielen* te lijken op die van Richard Krafft-Ebing, die geloofde dat homoseksualiteit te genezen was met hypnotisme, hydrotherapie en kuurbaden, iets waar hij later overigens op terugkwam. Als hier een verband zou kunnen worden bewezen, zou dat zeer interessant zijn in verband met Couperus' eigen seksualiteit. Helaas verbindt Eland geen conclusie aan zijn opmerking en is het bovendien helemaal niet zeker dat Couperus Krafft-Ebing kende. En zo zijn er meerdere dokters, genezers en werken die worden genoemd, waarbij het verband met Couperus onduidelijk blijft. Soms wordt er wel een verband gesuggereerd, maar is het bestaan daarvan niet

aannemelijk. Zo wordt de opmerking dat de dokter die in *Zielenschemering* Ernst behandelt, gebaseerd kan zijn op A.W. van Renterghem, ondersteund door de argumentatie dat deze ook een oude huisdokter en een oud-militair-geneesheer was met grijs haar en een snor. Dat lijkt me een nogal mager bewijs.

Dat Eland informatie geeft over dit boeiende onderwerp is zeer te waarderen: er valt ook wel het een en ander te leren over de contemporaine opvattingen over hypnose, sympathie en magnetisme. Het is alleen jammer dat er door het gebrek aan ordening geen duidelijk beeld ontstaat over wat dit nu precies betekent voor het werk van Couperus. 🐼
(Hester Meuleman)

1. L. Couperus, *De correspondentie* (ed. H.T.M. van Vliet). Amsterdam 2013, deel I, p.87.



***De dingen die voorbijgaan* door Toneelgroep Amsterdam**

De dingen die voorbijgaan is in december te zien in Amsterdam, maar is helaas al uitverkocht

Zij wachten, en wij wachten mee

Het is altijd spannend voor de Couperus-liefhebber: toneelbewerkingen van zijn boeken. Ivo van Hove maakt in de periode 2015-2017 een Couperus-trilogie van achtereenvolgens *De stille kracht*, *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan...* en *De boeken der kleine zielen*. In oktober ging het tweede deel van de trilogie in première

Gijs Scholten van Aschat als Takma en Frieda Pittoors als Ottilie in De dingen die voorbijgaan. Foto: Jan Versweyeld.

in Antwerpen (en in september al op de Ruhrtriennale). Amsterdam is in december aan de beurt. Het doel van Van Hove is Couperus te behandelen als een tijdgenoot door te kijken wat hij ons nu nog te zeggen heeft. Wat levert dat op?

Waar *De stille kracht* een wervelende bewerking was, waarin de scènes elkaar in hoog tempo opvolgden en spectaculaire regenbuien de acteurs en de pianovleugel op het podium teisterden, wordt er in *De dingen die voorbijgaan* voornamelijk gewacht. Het toneel bestaat uit de salon in het huis van de oude Ottilie Dercksz en is ingericht als een wachtkamer. Net zoals in het boek wachten de personages daar tot ze naar boven mogen om de oude Ottilie te bezoeken. In de bewerking wachten echter ook andere personages tot ze het toneel mogen betreden. Dit gevoel van wachten wordt nog versterkt door de tikkende klok en de daarbij aansluitende muziek van Harry de Wit. Doordat daarnaast de dialoog vrij traag op gang komt en doordat je als publiek ook nog eens tegenover spiegels in de verte zit, word je meteen onderdeel van die wachtkamer en dus ook van dat eindeloze wachten zelf. Het wachten tot we ons hebben ontworsteld aan 'het Ding', wat eigenlijk onmogelijk is.

Dat 'Ding' is natuurlijk de moord die de oude Ottilie (Frieda Pittoors) en haar minnaar Emile Takma (Gijs Scholten van Aschat) ooit hebben gepleegd op haar toenmalige echtgenoot Dercksz met medeweten van hun vriend dokter Roelofsz (mooi gespeeld door Fred Goessens). Hun onwetende dochter Ottilie (een prachtige rol van Katelijne Damen) is altijd als een Dercksz behandeld, waardoor haar zoon Lot (Aus Greidanus jr.) en diens verloofde Elly Takma (Abke Haring) officieel niet weten dat ze neef en nicht zijn. De ironie van het verhaal is dat de twee oude mensen tot hun dood geloven dat ze dit allemaal geheim hebben weten te houden, maar dat in de loop van het verhaal steeds meer mensen op de hoogte blijken te zijn, of het alsnog te weten komen. De naturalistische gedachte waarbij *race, milieu et moment* bepalen wie je bent, speelt hier een grote rol. Zo bezat de oude Ottilie vroeger een temperament dat ervoor zorgde dat ze mannen eerst intens liefhad, tot ze ze intens ging haten en heeft haar dochter Ottilie dezelfde eigenschappen. Ook haar kleindochter, nog een Ottilie (ook Katelijne Damen), bezit dit temperament, maar weet het af te zwakken door zichzelf erin te kennen. Lot, in allerlei opzichten geënt op Couperus zelf, denkt regelmatig na over zijn familie, maar juist al dat nadenken leidt tot indolentie: er komt niets groters dan losse artikelen uit zijn handen, zich overgeven aan de liefde kan hij niet en hij heeft een obsesieve angst voor oud worden.



De kracht van de uitvergroting

Van Hove heeft al deze elementen uitvergroot, waardoor hun werking duidelijker wordt. De middelste Ottilie heeft een leeftijdsverschil met haar echtgenoot dat in het boek tien jaar bedraagt, maar op het toneel bijna dertig jaar. In het boek wil deze Ottilie graag af en toe worden geknuffeld en over haar wang worden geaaid door haar zoon Lot: in de bewerking worden dat incestueuze omhelzingen. Dat zou je flauw kunnen noemen, maar dat is het niet. Van Hove laat zien wat er al in het boek zit. De manier waarop Ottilie in

het boek over haar zoons praat, is verliefd en behaagziek en is daarin ook incestueus te noemen. Katelijne Damen geeft fantastisch weer hoe kinderlijk en belachelijk Otilie zich eigenlijk gedraagt. Een tweede voorbeeld is het moment waarop Elly en Lot op huwelijksreis gaan. We zien dan een hilarische naaktscène met slagroom en aardbeien die lijkt te gaan leiden tot een stevige vrijpartij, maar uiteindelijk valt Lot stil: het lukt hem niet. Je ziet dat de omstandigheden ideaal zijn, maar toch kan hij zich er niet aan overgeven. Een andere mooie vondst is de ontmoeting tussen Lot en Aldo, de man van de jongste Otilie. Aldo wordt gespeeld door Luca Savazzi, bekend van onder meer *Goede tijden, slechte tijden*. Hij heeft geen tekst, maar staat zelfverzekerd heel erg mooi te zijn, terwijl Lot om hem heen draait en hem van achteren omhelst en vertelt hoe jaloers hij is, omdat hij ook wel zo groot en mooi zou willen zijn. We zien hier dus de toneelacteur Aus Greidanus jr. die vanuit een feminien personage dat lijkt op Couperus, vertelt over zijn bewondering voor iemand die fysiek mooi is en gewoon kan 'zijn' (verbeeld door een knappe soapacteur), zonder zich de hele tijd druk te maken over allerlei intellectuele beslommeringen: dat vormt een



aantal fraaie betekenislagen. Hier zie je namelijk onder meer Couperus' homoseksualiteit in terug en zijn bewondering voor mannelijk schoon, maar ook de tegenstelling tussen 'hoge, etherische verlangens' (highbrow) en 'lagere verlangens' (lowbrow) die zo vaak een rol speelt in zijn werk, zoals bijvoorbeeld in het personage Taco Quaerts in *Extaze*. Ook wordt hier Couperus' innerlijke strijd tussen zijn noordelijke en zuidelijke ziel mooi verwoord: Lot bewondert Aldo om zijn zuidelijke ziel, maar zijn noordelijke ziel verhindert hem om zelf zo te zijn. Bewerker Koen Tachelet verdient in het algemeen een groot compliment voor het gebruik van de roman bij de bewerking: bij nalezing blijken allerlei tekstelementen uit de roman verwerkt op een in het toneelstuk ander, maar voor het theater logischer moment.

Hans Kesting als Harold in *De dingen die voorbijgaan*. Foto: Jan Versweyveld.

Rituele herbeleving

Het moeilijkste van deze bewerking is het uitbeelden van de moord. Die heeft zich decennia eerder afgespeeld en we lezen in het boek voornamelijk de flashback vanuit Harold (Hans Kesting), een van de zoons van de oude Otilie. Hij heeft gezien hoe ze zijn vader dood wegdroegen en is daarvoor al zijn hele leven angstig en ziekelijk. Hans Kesting is ook in de bewerking degene die ons meeneemt naar die nacht, maar zijn tekst is net als in het boek in het personale perspectief gebleven. Ook dit zorgt voor meerdere betekenissen: Kesting is de verteller, maar geeft meteen de vervreemding van zichzelf weer die zijn personage heeft opgelopen door deze gebeurtenis: het trauma is zo erg dat hij het niet eens vanuit zichzelf kan vertellen. Wellicht hoopt hij ook er zo van af te komen, maar dat lukt niet: hij blijft vastzitten in dit ritueel van de herhaling. De rituele aspect wordt versterkt door zijn primitieve expressie: het tekenen van een Munch-achtig schreeuwend hoofd met modder op een van de ramen rondom de salon en het schreeuwen zelf. De herhaling wordt benadrukt doordat hij dat later nog eens doet (al had dat nog wel vaker gemogen om het echt duidelijk te maken) en doordat ook de twee oude mensen de nacht steeds herbelevend in dezelfde dialoog die ze in die nacht lang geleden hadden.

Het is onmogelijk om in kort bestek alle details en personages te behandelen, maar Van Hove heeft een conceptueel zeer sterke voorstelling neergezet, waarin de belangrijkste onderdelen van het boek naar voren komen, terwijl het tegelijkertijd gaat over algemeen menselijke zaken als de invloed die eerdere generaties (in familieverband, maar ook in nationale en globale zin) onvermijdelijk op ons hebben, het dwingende van familiebanden en het onvermogen van mensen om geheimen te bewaren. Van Hove is een intellectuele stylist, die denkt in concepten, visualisering en uitvergrotingen. Soms leidt dat wel eens tot een onnatuurlijk stuk, waar je alleen nog maar op een verstandelijke manier naar kunt kijken, maar hier legt hij de vinger precies op de zere plek. Juist de uitvergrotingen werken en op de een of andere manier sluit zijn strakke stylisme bijzonder knap aan bij Couperus' bloemrijke stilisme, aangezien beide makers er op gericht zijn de menselijke psyche te verkennen.

Wel doen ze dat allebei vanuit hun eigen tijd. Couperus' stylisme is impressionistisch en geënt op het naturalisme, terwijl Van Hoves stylisme aansluit bij onze tijd: het is abstracter. De personages in het boek kunnen niet anders handelen dan zij doen, omdat ze gedetermineerd zijn door hun afkomst. De personages in het stuk lijken vast te zitten in zichzelf: het lukt hen niet echt contact te maken met de mensen om hen heen. Hiermee haalt Van Hove de personages naar onze tijd, waarin internet en de nog altijd groter wordende individualisering ervoor zorgen dat we moeite hebben ons verbonden te voelen met anderen.

Onnodige effecten

Een van de weinige momenten waar het stuk wat uit de bocht vliegt, is als er een enorme lading zwarte sneeuw uit de lucht valt als Emile Takma is overleden. Die symboliek is niet helemaal duidelijk: associaties zijn rouw, een besmeurd geweten en inhoudelijke onmogelijkheid. Maar waarvan? Leven met zo'n verleden? Bovendien heeft het verhaal dit effect niet nodig, zelfs al ziet het er prachtig uit. Dit geldt deels ook voor de schermen op de achtergrond: de reis naar Nice die wordt verbeeld, is functioneel, maar de andere projecties niet. Jammer is ten slotte dat de slotmonoloog van Aus Greidanus jr. als een nachtkaaars uitgaat. Het concept is mooi: langzaam verzinkt Lot tijdens zijn verhaal over hoe het zijn familie zal vergaan, zijn angst voor het ouder worden en zijn onwil om romans te gaan schrijven, in de walmen van een rookmachine, wat mooi verbeeldt hoe hij, verwijderd van Elly en zijn familie, weg dreigt te zinken in eenzame apathie. De monoloog is echter zo lang en is zo monotoon gemaakt dat het moeilijk is je gedachten niet te laten afdwalen.

Op naar de volgende

De stille kracht was maatschappelijk actueler door de tegenstelling tussen de oosterse en westerse cultuur waar we vandaag de dag zo mee bezig zijn, maar *De dingen die voorbijgaan* laat pijnlijk goed zien waarop mensen vastlopen, hoe moeilijk het is je te ontworstelen aan de macht die je familie over je heeft, het beeld dat je daardoor over jezelf hebt en gebeurtenissen die je hebt meegemaakt. Doordat het verhaal kleiner is, wordt het juist persoonlijker. *De boeken der kleine zielen* omvat beide elementen: maatschappelijke tendensen als het socialisme komen aan bod, maar ook een minutieuze ontleding van de menselijke psyche. Het lijkt me daarmee en ook vanwege zijn omvang het *pièce de résistance* van deze trilogie. Ik kijk er nu al naar uit. 🍷 (Hester Meuleman)

Colofon

Arabesken

- Arabesken** Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap
Vierentwintigste jaargang, nummer 48, december 2016
- Uitgever** Louis Couperus Genootschap
Spiegelstraat 20a
2332 BD Leiden
E-mail: arabesken@louiscouperus.nl
Website: www.louiscouperus.nl
Twitter: @louis_couperus
Facebook: louiscouperus
Rekeningnummer: NL10 INGB 0000 6003 67
ten name van Stichting Louis Couperus Genootschap
- Redactie** Rémon van Gemeren
Looi van Kessel
Hester Meuleman (hoofdredacteur)
Liesje Schreuders
- Vormgeving** Pim Oxener, Boskoop
- Drukker** Twigt GrafiMedia, Moordrecht
- Abonnementen** Donateurs van het Louis Couperus Genootschap ontvangen *Arabesken* gratis. Minimale donatie per jaar: € 25,-. De laatste vijf nummers zijn voor € 9,80 te bestellen en oudere nummers voor € 4,80, beide exclusief verzendkosten, via het online bestelformulier op www.louiscouperus.nl.
- Artikelen** Bijdragen voor *Arabesken* graag als Word-document sturen naar arabesken@louiscouperus.nl. Richtlijnen voor auteurs worden op aanvraag toegezonden. Publicatie betekent niet dat redactie of bestuur instemt met de inhoud. *Hoewel de uitgave met de uiterste zorgvuldigheid wordt voorbereid, kan het evenwel voorkomen dat een rechthebbende van oordeel is, dat zijn of haar rechten zijn geschonden c.q. zijn of haar rechten zijn gepasseerd. Mocht zich zo'n geval voordoen, dan dient de rechthebbende zich bij voorkeur schriftelijk te melden bij het bestuur van het Genootschap met zijn of haar klacht.*

ISSN 1567-8067



**Louis
Couperus
Genootschap**

Spiegelstraat 20a, 2332 BD Leiden
www.louiscouperus.nl